

UNIVERZITA KARLOVA
KATOLICKÁ TEOLOGICKÁ FAKULTA
Ústav dějin křesťanského umění

Martin Skolil

Bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích

Bakalářská práce

Vedoucí práce: Ing. Petr Macek, Ph.D.

Praha 2023

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval samostatně a použil jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne 2. 6. 2023

Martin Skolil

Bibliografický záznam

SKOLIL 2023 — Martin SKOLIL: Bazilika Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích (bakalářská práce na Katolické teologické fakultě Univerzity Karlovy v Praze). Praha 2023

Anotace

Tato bakalářská práce se zabývá románským kostelem Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích. Shromáždí a hodnotí dosavadní bádání. Nastiňuje historický i kunsthistorický kontext. Podrobně analyzuje stavební typ baziliky a její dekorativní prvky. Práce také otevírá otázky přesnější datace kostela, způsob jeho fundace nebo problematiku přestaveb kostela v pozdějších dobách. Závěrem kostel interpretuje a vsází do dobového kontextu.

Title

Basilica of Assupcion of the Virgin Mary in Tismice

Abstract

This bachelor's thesis deals with the Romanesque Church of the Assumption of the Virgin Mary in Tismice. It gathers and evaluates existing research. It outlines the historical and art historical context. It thoroughly analyzes the architectural type of the basilica and its decorative elements. The thesis also raises questions about the precise dating of the church, the method of its foundation, or the issues surrounding later reconstructions of the church. In conclusion, the thesis interprets the church and places it within its contemporary context.

Klíčová slova

architektura, románská architektura, románské umění, tribunový kostel, bazilika, 12. století

Keywords

architecture, romanese architecture, romanese art, gallery church, basilica, 12th century

rozsah práce: 76 972 znaků

Poděkování

Předně chci poděkovat mému vedoucímu práce, doktoru Petru Mackovi, který se mnou ochotně a trpělivě konzultoval. Dále děkuji profesoru Jiřímu Kuthanovi a doktorce Evě Doležalové za doplňující konzultaci. Na závěr děkuji Kristýně Matějkové za korekturu a trpělivost, kterou se mnou měla při psaní práce.

Obsah

Úvod	7
Rešerše literatury	7
Historický kontext 12. století.....	10
Vývoj architektury do první poloviny 13. století	14
Exteriér tismického kostela	24
Interiér tismického kostela.....	26
Socha Panny Marie tismická	27
Středověké nástěnné malby	27
Barokní nástěnné malby	28
Dosavadní Interpretace Tismického kostela.....	29
Autorovo zhodnocení kostela	31
Závěr	38
Seznam použité literatury	43
Přílohy	47
Seznam příloh	74

Úvod

Práce si klade za cíl vytvořit ucelený pohled na románský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích, kterému se dosud monograficky nikdo nevěnoval. Důležitou částí práce je shromáždění literatury, její následné porovnání a zhodnocení. O bazilice se zmiňují už Bernhard Grueber a Josef Neuwirth. Asi nejrozsáhlejší dílo o románské architektuře na českém území vytvořila Anežka Merhautová. K nejnovějšímu bádání patří stavební průzkum Karla Kibice, který také předložil poměrně kontroverzní teorii, že kostel původně neměl západní dvojvěží.

Nastíněný je také historický kontext, který by měl být součástí každé kunsthistorické práce, protože zkoumání díla bez kontextu nemůže vytvořit ucelený pohled na něj. Kapitola o historii je ohraničená vládou dvou českých králů, Vratislavem I. a Přemyslem I. Otakarem. Důvodem je, že 12. století až první čtvrtina 13. století jsou nejpravděpodobnějším obdobím vzniku kostela.

Kostel budí pozornost hlavně svým zachovalým stavem. Až na drobné úpravy z poloviny 18. století se zdá být nedotčený. Asi nejzajímavější je však typ baziliky, který kostel nabývá. Při své velikosti, necelých dvaceti metrů na délku, je bazilikální uspořádání velmi neobvyklé. Práce tuto skutečnost řeší z více pohledů. Snaží se najít možné předobrazy tismického kostela v Česku, ale i v zahraničí. Také si klade otázku, proč byl typ baziliky zvolen pro tak malý kostel ve vesnici o pěti stech obyvatelích.

Výsledkem práce je tedy autorova interpretace tismického kostela, která se snaží nalézt nejpravděpodobnější dataci, možné vlivy na jeho architekturu a znovu otevřít otázku fundace kostela.

Rešerše literatury

Nejstarší rozsáhlou prací o románské architektuře na našem území je první díl *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen* od Bernharda Gruebera.¹ Kniha je možné porovnat s o necelé dvě dekády mladší *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen* od Josefa Neuwirtha.² Obě práce teprve nastiňují vývoj architektury 9. až 13. století. Stavby jsou často datovány jen hrubě s přesností na půlstoletí. Kniha jsou ale důležité pro chápání chronologie zkoumání tohoto tématu.

¹ GRUEBER 1871 — Bernhard GRUEBER: *Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I.* Vídeň 1871

² NEUWIRTH 1888 — Josef NEUWIRTH: *Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen.* Praha 1888

První díl *Dějiny umění národa českého* od Ferdinanda Lehnera³ je první česky psanou monografií raně středověké architektury. Pro autora je hlavní popis budovy a práce s prameny. Konkrétně u Tismic se však dopustil několika chyb, které byly v pozdější literatuře napraveny nebo nebyly opakovány.⁴ Lehner také už v osmdesátých letech 19. století napsal článek o Tismicích do časopisu *Method*.⁵

Snad nejrozsáhlejší prací věnovanou přímo tismické bazilice je kapitola Antonína Podlahy v *Soupisu památek okresu českobrodského*.⁶ Soupis se zaměřuje pouze na popsání stavby, jejího stavu, vybavení a stručné historie. Jakékoliv hypotézy zde chybí. Text je však bohatě doprovázen kresebnými a fotografickými přílohami.

Dále zmíním *Dějepis výtvarného umění v Čechách*⁷, který editoval Zdeněk Wirth. V knize *Architektura v českém národním dědictví* napsal kapitolu o románské architektuře Dobroslava Líbal.⁸ Jelikož se jedná o syntézu dějin architektury až po současnost, bylo románské architektuře pochopitelně věnováno málo místa.

Dosud nejzásadnější publikací pro studium české architektury do 13. století je *Raně středověká architektura v Čechách* od Anežky Merhautové.⁹ Kniha je rozdělená na dvě zásadní části, totiž na vývoj architektury a na rozsáhlý katalog staveb. Publikaci nechybí ani poměrně rozsáhlý fotografický doprovod. Práce je dosud nejmladší monografií o architektuře tohoto období, avšak už ve své době se potýkala s kritikou.

Zde je třeba zmínit rozsáhlý článek Dobroslava Líbala¹⁰ v druhém čísle časopisu *Umění* z roku 1974. Líbal si zde nevystačil pouze s klasickým žánrem knižní recenze. Postupně nastínil i svůj pohled na vývoj předrománské a románské architektury v Čechách. Autor kritizuje hlavně chybějící kapitoly o historickém kontextu a dobové architektuře mimo území Čech.

Knize je také třeba vytknout, že se vůbec nezabývá Moravou. Zabýval se jí sice profesor Václav Richter, ten ale před dokončením roku 1970 zemřel. Avšak architektura i historie obou regionů byla úzce propojená. Bylo by tedy vhodné alespoň regiony mezi sebou srovnávat. Pro mou práci je však zásadnější interpretace tismické baziliky. Ta zůstává u Merhautové i Líbala v zásadě stejná. U Merhautové nechybí ani hypotéza o knížecím dvorci, i když ji nepotvrzuje.

³ LEHNER 1905 — Ferdinand LEHNER: Dějiny umění národa českého. Díl I. svazek II. Praha 1905

⁴ Například Lehnerovo tvrzení, že jsou okna hlavní lodi původní. LEHNER 1905. str. 340

⁵ LEHNER 1888–1889 — Ferdinand LEHNER: Kostel tismický. In. *Method* XIV, 1888–1889, 38–40

⁶ PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Politický okres českobrodský. Tismice. In. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. Praha 1907

⁷ WIRTH 1931 — Zdeněk WIRTH (ed.): *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. I. díl. Praha 1931

⁸ LÍBAL 1961 — Dobroslav LÍBAL: *Architektura románská*. In. WIRTH/MÜLLEROVÁ – Zdeněk WIRTH / Augusta MÜLLEROVÁ (eds.): *Architektura v českém národním dědictví*. Praha 1961

⁹ MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: *Raně středověká architektura v Čechách*. Praha 1971

¹⁰ LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Anežka MERHAUTOVÁ: *Raně středověká architektura v Čechách*. In: *Umění* XXII, 1974, 160–175

Anežka Merhautová svou interpretaci vývoje architektury 12. století více méně nemění ani v pozdějších pracích. V roce 1984 vyšly hned dvě publikace, do nichž Merhautová přispěla, první díl knihy *Dějiny českého výtvarného umění*¹¹ s podnázvem *Od počátků do konce středověku*. Druhá publikace se jmenuje *Románské umění v Čechách a na Moravě* a napsala ji spolu s historikem Dušanem Třeštíkem. Kniha tedy odstraňuje některé nedostatky, na které upozornil Líbal. Tismice jsou v knize dávány za příklad¹² vzestupu vrstvy velmožů.¹³ Na předchozích stranách však zmiňuje starou hypotézu o královském dvorci. V *Dějínách českého výtvarného umění* se naopak Merhautová přiklání k neznámému panskému založení. O královské či knížecí fundaci mlčí.

Nejednoznačnost názoru Merhautové je však pro čtenáře nečitelná, neboť není v ani jedné z knih jasně popsána. Autorka si do každé knihy vždy vybere jeden názor a dále s ním nepolemizuje.

O vývoji evropského románského umění vyšla syntéza od Rolfa Tomana¹⁴. Kniha je rozsáhlá a bohatě doprovázená fotografiemi. Pro celoevropský kontext je velmi vhodná. Knihu, která se zabývá německou románskou architekturou napsal Hans-Joachim von Mrusek.¹⁵

Další syntéza dějin architektury byla vydána v nakladatelství Paseka v roce 2009. V rámci cyklu s názvem *Velké dějiny zemí Koruny české* vyšla s podtitulem *Architektura*. Zde se nejstarší architektuře¹⁶ věnuje Dalibor Prix¹⁷. Ten se ve svých kapitolách zabývá spíše monumentální architekturou klášterní a Prahou s Vyšehradem. Vesnické kostely neopomíjí. Je jim však věnována jen malá část. Zajímavé je, že o tismické bazilice se nezmiňuje vůbec.

Nová syntéza dějin umění vyšla v roce 2017.¹⁸ Kapitoly o románské architektuře jsou netradičně členěné spíše geograficky. Najdeme zde tedy kapitolu o Vyšehradě, Moravě, nebo třeba velmožských fundacích. Jelikož se jedná o syntézu dějin umění všech odvětví, je výklad redukován na nutné minimum. O tismické bazilice se autoři nezmiňují.

¹¹ CHADRABA 1984 — Rudolf CHADRABA (ed.): *Dějiny českého výtvarného umění I. Od počátků do konce středověku*. Praha 1984

¹² Spolu s kostely v Záboří nad Labem a svatého Jakuba v Jakubu.

¹³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984 — Anežka MERHAUTOVÁ / Dušan TŘEŠTÍK: *Románské umění v Čechách a na Moravě*. Praha 1984 str. 186

¹⁴ TOMAN 1997 — Rolf TOMAN (ed.): *Romanesque. Architecture. Sculpture. Painting*. Cambridge 1997

¹⁵ VON MRUSEK 1972 – Romanik (=Deutsche Baukunst). Lipsko 1972

¹⁶ Až do roku 1310

¹⁷ PRIX 2009 — Dalibor PRIX: Hlava první. In. Petr KRATOCHVÍL (ed.): *Velké dějiny zemí Koruny České*. Tematická řada: *Architektura*. Praha 2009

¹⁸ PETRASOVÁ/ŠVÁCHA 2017 — Taťána PETRASOVÁ / Rostislav ŠVÁCHA (eds.): *Dějiny umění v českých zemích 800–2000*. Praha 2017

Kniha kolektivu autorů v čele s profesorem Jiřím Kuthanem se nazývá *Dílo knížat a králů z rodu Přemyslovců*¹⁹ shrnuje současné objevy nejen o architektuře té doby. Práce zaměřená spíše na kulturně-historický kontext se však o Tismicích také nezmiňuje.

Za důležitý považuji článek Karla Kibice.²⁰ Detailním průzkumem kvádrového zdiva kostela v Tismicích přišel s novou teorií, že by západní průčelí mohlo být mladší než samotný kostel. Teorie vlastně říká, že obě věže jsou dílem pozdějším, avšak stále středověkým. Tato teorie nevyvolala snad žádnou debatu, je tedy těžké říct, zda je pravděpodobná.

K problematice gotické madony zmíním hlavně *Katalog odcizených a neznámých uměleckých děl*²¹. Dále pak článek Marie Kotrbové v *Časopisu společnosti přátel starožitností*.²² Pro středověké nástěnné malby vyšla²³ monografie Zuzany Všečekové. Dále se tomuto tématu věnuje i Jan Rojt.²⁴ K barokním nástěnným malbám v Tismicích vyšel článek ve *Zprávách památkové péče*.²⁵ Také byla důležitá restaurátorská zpráva Evy Skarolkové.²⁶

O románské architektuře vyšlo mnoho vědeckých článků. Zásadní pro interpretaci tismické baziliky byly články Václava Mencla o dataci pomocí analýzy sloupových hlavic²⁷ a o tribunách venkovských kostelů²⁸.

Historický kontext 12. století

Po smrti krále Vratislava I. nastoupil na knížecí stolec Konrád I. Syn Břetislava I. Konráda ještě stejného roku²⁹ stihl vystřídat Břetislav II., syn zemřelého krále Vratislava.³⁰ Břetislav, jakožto „pán a ochránce církve“, za kterého se považoval³¹, hojně zasahoval do věcí svých biskupů.

¹⁹ KUTHAN 2018 — Jiří KUTHAN: *Dílo knížat a králů z rodu Přemyslovců*. Praha 2018

²⁰ KIBIC 2011 — Karel KIBIC: *Kvádrové zdivo kostela v Tismicích*. In *Dějiny staveb*, 2011, 15–26

²¹ OTTOVÁ 1998 — Michaela OTTOVÁ (et al.): *Katalog odcizených a neznámých uměleckých děl I*. Praha 1998

²² KOTRBOVÁ 1957 — Marie A. KOTRBOVÁ: *Tismická madona*. In *Časopis Společnosti přátel starožitností LXX*, 1957, 197–200

²³ VŠETEČKOVÁ 2011 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Praha 2011

²⁴ ROYT 2002 — Jan ROYT: *Středověké malířství v Čechách*. Praha 2002

²⁵ ARIJČUK 2019 — Petr ARIJČUK: *Bůh Otec s anděly v Tismicích. Nově zjištěná zakázka Josefa Ignaze Mildorfera pro Marii Terezií vévodkyni savojskou*. In *Zprávy památkové péče* 79, 2019, 235–237

²⁶ SKAROLKOVÁ 2016 — Eva SKAROLKOVÁ: *Restaurování nástropních a nástěnných maleb v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích*. Praha 2016

²⁷ MENCL 1950 — Václav MENCL: *Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury*. In *Zprávy památkové péče* X, 1950, 1–24

²⁸ MENCL 1965 — Václav MENCL: *Panské tribuny v naší románské architektuře*. In: *Umění* XIII, 1965, 29–62

²⁹ 1092

³⁰ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999 — Marie BLÁHOVÁ / Jan FROLÍK / Nad'a PROFANTOVÁ: *Velké dějiny země Koruny české. Svazek I. Do roku 1197*. Praha/Litomyšl 1999. str. 462

³¹ ŽEMLIČKA 1997 — Josef ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*. Jihlava 1997. str. 122

Také narušil stařešinský zákon tím, že zařídil nástupnictví pro svého bratra Bořivoje u císaře Jindřicha IV.³² Břetislavova vláda byla poměrně klidná. Dokládají to také četná založení kostelů, která již nevycházela pouze od knížete, ale také bohatých velmožů.³³ Na druhé straně se za jeho vlády uskutečnily první pogromy na židovské obyvatelstvo, i když sám kníže byl proti. Kníže totiž nechtěl přijít o pravidelné příjmy, které z židovské obce plynuly.³⁴ Břetislav umírá roku 1100 při přepadení v lese.³⁵

Na přelomu 11. a 12. století sílily tendence rozdělovat zemi mezi více dědiců. Výboje ve vládnoucím rodu Přemyslovců pomohly změně tehdejší vládnoucí struktury.³⁶ Šlechta, do této doby v podobě družiny knížete, která žila z tributů a kořisti, se pomalu mění na upevněnou administrativní správu.³⁷ Ta však ještě nebyla ukotvena na dědičné pozemky. Žila z důchodů plynoucích od dvora.

Prvních 25 let 12. století se táhne ve znamení střídání Bořivoje II., Svatopluka II. a Vladislava I. na českém trůně. Spory mezi nimi byly vyvolané porušením stařešinského principu Břetislavem II. Střídání končí druhým nástupem Vladislava I. roku 1120.³⁸ I přes politické zmatky v zemi se kulturní život nezastavil. Díky užším vztahům k říši na konci 11. století do Čech proudily řady učenců ze západní Evropy. Druhé desetiletí 12. století je také doba, kdy děkan pražské kapituly Kosmas začíná psát svou *Kroniku Čechů*.^{39,40} Také jsou na začátku 12. století zakládány kláštery. Můžeme zmínit kláštery v Třebíči, Kladrubech nebo Postoloprtech.

Vladislav I. umírá roku 1125. Nástupcem se stává jeho bratr Soběslav I., který vládne dalších patnáct let.⁴¹ První léta válčil s Otou Černým, nejstarším Přemyslovcem. Ota se spojuje s říšským králem Lotharem III., ale jsou roku 1126 poraženi u Chlumce.⁴² Zde umírá i Ota.⁴³ Téhož roku dosadil kníže do olomouckého biskupství Jindřicha Zdíka.⁴⁴ Jelikož chtěl zařídit nástupnictví přímo svému synovi, začal zajímat starší Přemyslovce.⁴⁵ Domlouvá se s Konrádem II. Znojemským, že mu přenechá trůn, aby na oplátku Konrád dopomohl na trůn později jeho

³² ŽEMLIČKA 1997. str. 126

³³ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 468

³⁴ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 479

³⁵ ŽEMLIČKA 1997. str. 127

³⁶ ŽEMLIČKA 1997. str. 128

³⁷ tamtéž

³⁸ ŽEMLIČKA 1997. str. 137

³⁹ V originále *Chronica Bohemorum*.

⁴⁰ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 518

⁴¹ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 741

⁴² ŽEMLIČKA 1997. str. 221

⁴³ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 531

⁴⁴ ŽEMLIČKA 1997. str. 224

⁴⁵ ŽEMLIČKA 1997. str. 223

synům.⁴⁶ Z této doby pochází výzdoba znojemske rotundy. Soběslav se přihlásil k novému říšskému králi Konrádovi III. Roku 1138 ho požádal, aby udělil Čechy v léno jeho synovi Vladislavovi.⁴⁷ Král souhlasil.

V druhé polovině 12. století dovršuje kolonizace dosud volných území.⁴⁸ Velkou měrou přispěl nově přišedší řád cisterciáků. Významnou změnou prošla i šlechta. K úřednickým pozicím dostávali od panovníka k zapůjčení půdu s lidmi k ní připoutanými. Velmoži tuto půdu postupně začali chápat spíše jako dar a postupně ji předávali dědičně svým synům.⁴⁹ Dopomohlo i stírání rozdílu mezi majetkem veřejnosprávním a panovníkovým. Tak si mohli velmoži uzurpovat čím dál více.⁵⁰ Postupně se nobilita přestěhovala na venkov, kde často stavěla vlastnické kostely, které se v této době rozmohly.

Po Soběslavově smrti roku 1140⁵¹ shromáždění velmožů na Vyšehradě zvolili knížetem Vladislava. Ovšem ne syna Soběslava, ale syna jeho předchůdce Vladislava I. Nelíbilo se jim, jak se Soběslav snažil obejít volbu knížete.⁵² Konrád III. Vladislavovi hned roku 1140 udělil Čechy v léno. Ten si také vzal jeho sestru Gertrudu Babenberskou.⁵³ Vladislav II. dosazoval své věrné do úřadů, s čímž nesouhlasili předáci. Ti se spojili s Konrádem Znojemským a zaútočili na Čechy.⁵⁴ Poražený Vladislav jel pro pomoc ke králi Konrádovi, který vytlačil Konráda Znojemského zpět na Moravu.⁵⁵

Vladislav II. se účastnil II. křížové výpravy po boku Konráda III.⁵⁶ Na tažení strávil rok a pak se vrátil zpět do Čech. Roku 1148 umírá pražský biskup Ota a nastupuje Daniel I. O dva roky později umírá Jindřich Zdík. Od té doby se Vladislav obrací na pražského biskupa.⁵⁷ Na svatbě Fridricha Barbarossy s Beatrix Burgundskou Vladislav slíbil císaři pomoc při tažení do Milána. Za to mu císař udělil královský titul.⁵⁸ Vladislav se také snažil zajistit trůn přímo svému synovi. Vzdal se trůnu ve prospěch syna Bedřicha.⁵⁹ To se opět nelíbilo zemským předákům. Oldřich, syn Soběslava I. toho využil a spojil se s císařem, aby dopomohl na trůn svému synovi Soběslavovi. Když Barbarossa nařídil Vladislavovi propustit Soběslava, obyvatelé Prahy ho

⁴⁶ ŽEMLIČKA 1997. str. 226

⁴⁷ ŽEMLIČKA 1997. str. 229

⁴⁸ ŽEMLIČKA 1997. str. 254

⁴⁹ ŽEMLIČKA 1997. str. 285

⁵⁰ Tamtéž

⁵¹ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 568

⁵² Tamtéž

⁵³ ŽEMLIČKA 1997. str. 230

⁵⁴ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 573

⁵⁵ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 575

⁵⁶ ŽEMLIČKA 1997. str. 233

⁵⁷ ŽEMLIČKA 1997. str. 234

⁵⁸ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 604

⁵⁹ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 621

uvítali.⁶⁰ Na sněmu v Hermsdofu roku 1173 odňal císař knížecí titul Bedřichovi a odevzdal vládu Oldřichovi. Ten však také nebyl uznán Čechy, a tak odevzdal dobrovolně knížecí stolec svému bratrovi Soběslavovi II.⁶¹ Vladislav II. umírá roku 1174 v Durynsku.

Soběslav II. se bál vysoké šlechty, stranil spíše svobodným sedlákům.⁶² Důvodem byla změna ve struktuře státu. Panovník propůjčoval velmožům půdu, která však byla stále jeho. Velmoži tuto půdu ale postupně považovali za svou a začali ji dědičně předávat svým synům. Tak se staly více nezávislémi na knížeti.⁶³ Soběslavovi se to vymstilo, když na něj zaútočil Bedřich, který byl nakonec oblíbenější.⁶⁴

Bedřich se šlechtě také znelíbil, protože si léno vymohl, a navíc jeho žena Alžběta byla velmi ctižádostivá.⁶⁵ Bedřich dosadil do Olomoucka svého bratra Přemysla a nazval ho markrabětem moravským, aby tak vyjádřil závislost moravských údelů na Praze.⁶⁶ Roku 1182 vypuká vzpoura Konráda Oty, který v té době držel Znojensko a Brněnsko. Bedřich unikl k císaři a požádal ho o pomoc. Tomu se však oslabení Čech hodilo, a tak je obsadil a svolal sněm v Řezně.⁶⁷ Tam poručil příměří a vnutil jim svou vůli. Bedřich zůstal knížetem v Čechách a Konrád Ota zůstal na Moravě, kterou ale císař povýšil na markrabství a podřídil je přímo říši.⁶⁸ Bedřich dále útočí na Moravu. Příměří s Konrádem Otou nastalo až roku 1186.⁶⁹

Dohodli se, že Konrád zůstane markrabětem moravským, ale uzná podřízenost českému knížeti. O tři roky později Bedřich umírá a na trůn nastoupí, podle dohody, Konrád Ota.⁷⁰

Konrád tak ovládl Čechy i Moravu. O jeho vládě vypovídají statuta Konráda II. Oty.⁷¹ Vládne však pouze dva roky a pak umírá. Nástupcem si Konrád přál mít Václava, bratra Soběslava II. Ten se střetl s Přemyslem, synem krále Vladislava. Střed vyhrává Přemysl a usedá roku 1192 na trůn jako Přemysl I. Otakar.⁷² O pouhý rok později císař Jindřich VI. Přemysla zbavil knížecího titulu a dosadil na trůn biskupa Jindřicha.⁷³ Jindřich měl moc upevněnou, už kvůli tomu, že byl zároveň knížetem i biskupem. Navíc byl věrný císaři. Jeho zdraví bylo však chatrné. Po nezdařilém vpádu Přemysla do Prahy roku 1197 odjel Jindřich do Chebu, kde

⁶⁰ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 622

⁶¹ Tamtéž

⁶² ŽEMLIČKA 1997. str. 313

⁶³ BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999. str. 643

⁶⁴ ŽEMLIČKA 1997. str. 315

⁶⁵ ŽEMLIČKA 1997. str. 316

⁶⁶ Tamtéž

⁶⁷ ŽEMLIČKA 1997. str. 317

⁶⁸ Tamtéž

⁶⁹ ŽEMLIČKA 1997. str. 320

⁷⁰ ŽEMLIČKA 1997. str. 323

⁷¹ ŽEMLIČKA 1997. str. 324

⁷² ŽEMLIČKA 1997. str. 326

⁷³ ŽEMLIČKA 1997. str. 369

zemřel.⁷⁴ Předáci si v obavách z Přemysla zvolili Vladislava, Přemyslova mladšího bratra.⁷⁵ Když se Vladislav střetl s Přemyslem v prosinci roku 1197, v noci před bitvou se dohodli na míru. Vladislav se vzdal knížecího titulu a spokojil se s Moravou.⁷⁶ Přemysl tak započal své druhé období vlády, které trvalo až do roku 1230. Hned v roce 1198 byl Přemysl vyhlášen králem a korunován.⁷⁷ Nový říšský král Filip Švábský také Přemyslovi vystavil privilegium potvrzující dědičný královský titul.⁷⁸ Listina se sice nedochovala, ale odkazuje na ni pozdější Zlatá bula sicilská.

Vývoj architektury do první poloviny 13. století

I když je tato práce věnována románskému kostelu, bylo by dobré začít o něco dříve, a to založením pražského biskupství⁷⁹. Roku 973 se biskupským kostelem stala již stojící rotunda svatého Víta, kterou nechal postavit kníže Václav. Vysvěcena byla snad v roce 940 biskupem Michaellem z německého Řezna.⁸⁰ Rotunda byla navržena se čtyřmi apsidami do tvaru řeckého kříže, avšak její přesný vývoj je stále nejasný. Starší literatura se drží rekonstrukce Josefa Cibulky⁸¹, který předpokládal vnitřní členění rotundy arkádami ve dvou podlažích, přičemž patrový ochoz měl být klenutý stejně jako samotná loď. Novější badatelé se ale shodují spíše na nečleněné kruhové lodi, která nutně nemusela být zaklenutá.⁸² Apsidy byly pravděpodobně zaklenuty konchami. Centrální dispozicí se Václav jistě přihlásil k západní tradici (především k cášské kapli Karla Velikého). Předpokládá se, že v době založení biskupství se západní apsida rotundy přestavěla na věž.⁸³

Bazilika svatého Jiří, stojící na východ od rotundy, byla vysvěcena již roku 925⁸⁴. Klášter byl zbudován až za Boleslava II. Ten získal povolení od biskupa Dětmara, ale i od papeže.⁸⁵ Do prvního českého kláštera se nastěhovaly benediktýnky. V té době se také bazilika začala přestavovat. Bylo nutno postavit obydlí pro řádové sestry. Také byla k západnímu

⁷⁴ ŽEMLIČKA 1997. str. 374

⁷⁵ Tamtéž

⁷⁶ ŽEMLIČKA 1997. str. 377

⁷⁷ ŽEMLIČKA 1997. str. 392

⁷⁸ Tamtéž

⁷⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984 — Anežka MERHAUTOVÁ / Dušan TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984. str. 63

⁸⁰ PRIX 2009 — Dalibor PRIX: Hlava první. In. Petr KRATOCHVÍL (ed.): Velké dějiny zemí Koruny České. Tematická řada: Architektura. Praha 2009. str. 16

⁸¹ MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971 str. 221

⁸² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 37

⁸³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 63

⁸⁴ KRATOCHVÍL 2009. str. 16

⁸⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 63

průčelí kostela přistavena obdélná stavba, která byla pravděpodobně patrová.⁸⁶ Jednalo se tedy o jakýsi westwerk. Přibily i tribuny se sdruženými arkádami. Ty Anežka Merhautová připodobňuje k bazilice v Gernrode.⁸⁷ První mužský klášter byl založen na Břevnově biskupem Vojtěchem Slavníkovcem v roce 993.⁸⁸ Avšak po vyvraždění jeho rodu o dva roky později klášter ztratil ochranu a upadl v nedůležitost.⁸⁹ Archeologové dosud nenašli žádné zbytky zděné architektury z tohoto období.⁹⁰ Roku 999⁹¹ zakládá Boleslav II. klášter na vltavském ostrově u Davle. Původní stavba byla nejspíš také pouze dřevěná.⁹²

Koncem 10. století byl Pražský hrad centrem knížecí i duchovní moci. Stálo zde více kostelů. Rotunda svatého Víta, bazilika svatého Jiří s klášterními budovami a tzv. kostel Panny Marie.⁹³ Také se zde rozšířila architektura palácová. Kapitula při rotundě stála nejspíš na jihozápad od ní. Dále byly postaveny biskupský a knížecí palác.⁹⁴

Zřejmě z konce 10. století⁹⁵ pochází kostel nalezený pod bazilikou svatého Vavřince na Vyšehradě. Stavba je spojována s kostelem svatého Klimenta, který je zmiňován v pramenech.⁹⁶ Dále na Vyšehradě v této době stála rotunda svatého Jana Evangelisty a knížecí palác.⁹⁷

Kolem roku 1000 nechal opat Lantbertus postavit první kamenný kostel ostrovského kláštera.⁹⁸ Ten však nebyl nalezen.⁹⁹ V roce 1039 nechal kníže Břetislav I. postavit na Břevnově kamennou trojlodní baziliku.¹⁰⁰ Kostel byl ukončen třemi apsidami. Střední apsidě byl předsazen obdélný chór. Pod presbytářem se nacházela původně jednolodní krypta, později rozdělená na trojlodní halovou dispozici.¹⁰¹ Vnitřní stěny krypty členily niky. Merhautová se domnívala, že by kostel mohl mít i příčnou loď.¹⁰² Stavba byla na svou dobu pokročilejší. Nasvědčuje tomu půdorys kostela, který byl proporčně komponovaný podle čtvercového

⁸⁶ PRIX 2009. str. 17

⁸⁷ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 64

⁸⁸ tamtéž

⁸⁹ tamtéž

⁹⁰ PRIX 2009. str. 19

⁹¹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 64

⁹² PRIX 2009. str. 19

⁹³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 64

⁹⁴ tamtéž

⁹⁵ KAŠIČKA/NECHVÁL 1976 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Otonská architektura na Vyšehradě a její rekonstrukce. In: Umění, 1976. str. 430

⁹⁶ SOUKUPOVÁ 2005. str. 4–10

⁹⁷ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 65

⁹⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 66

⁹⁹ Tamtéž

¹⁰⁰ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 70

¹⁰¹ PRIX 2009. str. 19

¹⁰² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 70

křížení.¹⁰³ Za Břetislavovy vlády byla také postavena rotunda Panny Marie ve Znojmě.¹⁰⁴ Ve třicátých letech 12. století za Konráda II. byla zaklenuta a vymalována.¹⁰⁵

Další důležitou fundací se stala bazilika svatého Václava s kapitulou ve Staré Boleslavi. Tu nechal Břetislav postavit v rámci pokání za jeho vpád do Polska.¹⁰⁶ Trojlodní bazilika, nesená arkádami na pilířích, byla ukončena třemi apsidami v jedné rovině. Na západě bylo vztyčeno dvouvěžové průčelí. Východní závěr byl shodný se svatojiřskou bazilikou na Pražském Hradě.¹⁰⁷ Ani zde nechyběla krypta. Pětিলodní prostor zaklenut křížovými klenbami na tři řady sloupů. Prostor byl ve 12. století rozšířen západním směrem.¹⁰⁸ Obě baziliky nesou prvky podobné saským kostelům (např. sloupy s kubickými hlavicemi v kryptě baziliky svatého Václava, niky v kryptě na Břevnově nebo pojetí prostoru břevnovské baziliky jako násobky čtvercového křížení), především svatého Michala v Hildesheimu.¹⁰⁹

Třetí Břetislavovu baziliku můžeme nalézt v Živohošti. Jednalo se o kostel na knížecím dvoře.¹¹⁰ Trojlodí nesené arkádami na pilířích je dochováno pouze fragmentárně ve zdivu pozdějšího kostela svatého Fabiána a Šebestiána.¹¹¹ Postranní lodi byly ukončeny ploše. Hlavní závěr není známý.¹¹² Bazilika na knížecím dvorci poukazuje na německý vliv, snad přes osobu Břetislavovy manželky pocházející z Německa.¹¹³

Břetislav také dokončil fundaci sázavského kláštera, kterou započal jeho předchůdce Oldřich a Prokop, pozdější první opat kláštera.¹¹⁴ O klášterním kostelu není téměř nic známo. Dochovaná centrální stavba se čtyřmi apsidami kolem čtvercového půdorysu, která se našla severně od klášterního komplexu, je patrně mladší než rok 1070.¹¹⁵ Na popud svého syna Spytihněva nechal Břetislav na Pražském hradě postavit biskupský palác z opukových kamenů spojovaných jílem.¹¹⁶ K východní stěně se připojila jednolodní kaple s polokruhovou apsidou členěnou lizénami.¹¹⁷ Palác se datuje zhruba do poloviny 11. století.¹¹⁸

¹⁰³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 70

¹⁰⁴ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 68

¹⁰⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 155

¹⁰⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 70

¹⁰⁷ Tamtéž

¹⁰⁸ PRIX 2009. str. 21

¹⁰⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 70

¹¹⁰ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 72

¹¹¹ Tamtéž

¹¹² Tamtéž

¹¹³ Tamtéž

¹¹⁴ Tamtéž

¹¹⁵ Tamtéž

¹¹⁶ PRIX 2009. str. 22

¹¹⁷ Tamtéž

¹¹⁸ Tamtéž

Spytihněv II. založil roku 1057 kanovnickou kapitolu v Litoměřicích.¹¹⁹ Podoba kostela však není známá ještě v prvním desetiletí 21. století.¹²⁰ Nejdůležitější fundací byl však nový biskupský kostel, který nahradil rotundu svatého Víta. Roku 1060¹²¹ se započala stavba dvouchórové baziliky. Ta se však nedokončila ani za Spytihněvova nástupce Vratislava II, a to nejspíš kvůli Vratislavovým neshodám s biskupem Jaromírem.¹²² Vratislav přestěhoval své sídlo na Vyšehrad, a proto nebyla stavba významně financována.¹²³ Vysvěcena byla až roku 1096 za Břetislava II.¹²⁴ Bazilika podle říšských vzorů¹²⁵ převzala západní příčnou loď s apsidou. Pod křížením a západní apsidou se rozkládala pětিলodní krypta. V koutech mezi transeptem a bočními loděmi byly vztyčeny věže, jejichž přízemí bylo zaklenuto čtyřmi křížovými klenbami na středový pilíř. Na východě byl kostel zakončen chórem s apsidou, pod nimiž byla trojlodní krypta. Snad ve 13. století¹²⁶ byla rozšířena o menší trojlodní prostor. Obě krypty byly klenuté křížovými klenbami a pasy na sloupech přízedních polosloupech. Stěny obou prostorů byly také prolomené nikami půlkruhového půdorysu. Boční lodi ukončovaly také apsidy. Trojlodí nesené na pilířích bylo plochostropé. Portál ústil do jižní lodi, která byla na východě ukončena zachovanou apsidou s hrobem svatého Václava ze staré rotundy.¹²⁷ Nová katedrála se svým typem přihlásila k významným říšským biskupským kostelům v Augsburgu, Mohuči a Hildesheimu.¹²⁸

Výzdoba sloupů nesoucích klenby obou krypt se velmi liší. Sloupy východní krypty měly pouze jednoduchou kubickou hlavicí zdobenou v horní části obloučkovým vlysem a provazci. Výzdoba byla inspirována v německých zemích¹²⁹, snad v Regensburgu. Západní krypta je zdobnější. Motiv pletence je zde variován jak na hlavicích, tak i na dříkách sloupů. Výzdoba západní krypty je italizující. Možná dokonce prací italského kameníka, kterého mohl do Prahy přivést Vratislav z římské jízdy, které se účastnil roku 1081.¹³⁰

Vratislav II. začal, roku 1070, budovat na Vyšehradě kapitolu s bazilikou svatého Petra a Pavla. Trojlodní kostel, přes 50 metrů dlouhý, byl ukončen třemi apsidami, z nichž střední

¹¹⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str.82

¹²⁰ PRIX 2009. str. 22

¹²¹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 82

¹²² Tamtéž

¹²³ Tamtéž

¹²⁴ Tamtéž

¹²⁵ PRIX 2009. str. 23

¹²⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 82

¹²⁷ Tamtéž

¹²⁸ PRIX 2009. str. 24

¹²⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 83

¹³⁰ Tamtéž

byla prodloužena o obdélný chór.¹³¹ Na západní straně byl obdélný chór ukončený apsidou, pod kterým byla situována krypta.¹³² Východní chór měl podle pramenů také kryptu, její podoba je však nejasná.¹³³ Stavba byla nejspíš prostá. Archeologicky se nepotvrdily žádné prvky rytmizující stěny kostela.¹³⁴

Do stejné doby řadíme i kostel svatého Vavřince na Vyšehradě. Krátké trojlodí s příčnou lodí na východě bylo ukončeno třemi apsidami. Střední byl předsazen obdélný chór. Vnější stěny byly členěné lizénami.¹³⁵ Vnitřní stěny a pilíře byly opatřeny příločkami. Merhautová z toho soudí ploché stropy a příčné ztužení stavby klenebními pasy.¹³⁶ Mohutné pilíře v křížení lodí napovídá možnosti, že nesly věž.¹³⁷ Vedlejší lodi mohly být zaklenuty křížovými klenbami.¹³⁸ Ve starém děkanství se dochovaly dvě křížové klenby nad sebou, které napovídají, že v místě severního traktu transeptu byla tribuna.¹³⁹ Ze sklonku 11. století se na Vyšehradě dochovala rotunda svatého Martina.¹⁴⁰ Kostel byl určen pro prostý lid, měl však prvky vyspělé architektury. Apsida byla členěna lizénami a válcová loď zaklenutou kupolí korunovala lucerna.¹⁴¹

Od doby Vratislavovy vlády se rozmohl fenomén kostelů budovaných na panských sídlech velmožů.¹⁴² Z této doby se nám dochovaly rotundy svatého Pankráce v obci Krušina¹⁴³, svatého Longina v Rybníčku¹⁴⁴ nebo rotunda v Týnci nad Sázavou. Spolu s rotundami se začaly stavět i podélné kostely. Takové můžeme najít například v Praze-Butovicích nebo Hostivaři. Kostel v Dobřichově, původně románský, Merhautová datuje ještě do konce 11. století.¹⁴⁵ Zde se zachovalo drobné okno v poloze, kde můžeme předpokládat panskou tribunu.¹⁴⁶ Ve 12. století se tribuny staly běžnou součástí panských kostelů. Nacházíme ji například u kostela svatého Michala, který je dnes včleněn¹⁴⁷ do kostela svatého Petra a Pavla v Čáslavi.¹⁴⁸ Rokem

¹³¹ PRIX 2009. str. 26

¹³² Tamtéž

¹³³ Tamtéž

¹³⁴ Tamtéž

¹³⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 84

¹³⁶ Tamtéž

¹³⁷ PRIX 2009. str. 26

¹³⁸ Tamtéž

¹³⁹ Tamtéž

¹⁴⁰ Tamtéž

¹⁴¹ PRIX 2009. str. 27

¹⁴² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 89

¹⁴³ Dnes Praha 4, Pankrác

¹⁴⁴ Dnes Praha 1, Nové Město

¹⁴⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 89

¹⁴⁶ Tamtéž

¹⁴⁷ Slouží jako sakristie.

¹⁴⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 89

1126 datujeme tribunu v rotundě svatého Jiří na hoře Říp¹⁴⁹, do níž se vstupovalo točitým schodištěm válcové věže.

Za Břetislava II. byla postavena trojlodní bazilika na knížecím hradě v Litomyšli. Datována do posledního desetiletí 11. století.¹⁵⁰ Známe zde závěr se třemi apsidami, přičemž střední byla rozšířena pravouhlym chórem.¹⁵¹ Dodatečně zde byly postaveny dvě věže západního průčelí.¹⁵² Z první čtvrtiny 12. století známe jen pár staveb. Kníže Svatopluk nechal postavit kostel svatého Václava na Olomouckém hradě. Jeho nástupce Vladislav I. založil v roce 1115¹⁵³ klášter v Kladrubech. Po založení kláštera se začala stavět první trojlodní bazilika, tu však brzy nahradila nová pozdně románská.¹⁵⁴

Od přelomu 11. a 12. století můžeme sledovat velký nárůst fundací ze strany velmožů. Nejčastěji se jednalo o jednolodní kostely s apsidou. K tomuto typu se brzy přidala i západní věž,¹⁵⁵ která mohla splňovat fortifikační účel, sloužila však také jako symbol reprezentace a jako zvonice. Typickým prvkem těchto kostelů se stala panská tribuna. Můžeme je podle Mencla¹⁵⁶ rozdělit do tří skupin. První je tribuna v patře západní věže. Jako příklad může sloužit kostel svatého Petra a Pavla v Poříčí nad Sázavou.¹⁵⁷ Tribuna byla na konci 12. století rozšířena o pavlač zaklenutou na středový pilíř.¹⁵⁸ Další typ tribuny definuje Mencl jako pavlačový. Pavlač může být dřevěná i kamenná.¹⁵⁹ Tyto tribuny byly přístupné portálem přímo. Vstup obyčejně vedl lávkou do panského sídla. Dřevěnou tribunu snad měl kostel svatého Havla na Zbraslavi.¹⁶⁰ Merhautová se však domnívá, že měl spíše tribunu věžní jako kostel v Poříčí nad Sázavou nebo v Čáslavi.¹⁶¹ Kamennou tribunu zaklenutou křížovými klenbami na dva sloupky má například mladší kostel svatého Jakuba v Jakubu u Kutné Hory. Poslední typ reprezentuje kostel v Neustupově. Jeho tribuna byla sice dřevěná, vestavěna do lodi, ale vstupovalo se do ní skrz portál do patra věže a druhým portálem v severní stěně věže na lávku. Tyto tři druhy tribun se časem vyvíjely spolu se stavebním celkem kostelů.

¹⁴⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 89

¹⁵⁰ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 91

¹⁵¹ Tamtéž

¹⁵² PRIX 2009. str. 32

¹⁵³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 121

¹⁵⁴ SEDLÁKOVÁ/FOSTER 2020 — Žaneta SEDLÁKOVÁ / Linda FOSTER: Archeologický atlas kláštera Kladruba. Plzeň 2020. str. 6

¹⁵⁵ PRIX 2009. str. 31

¹⁵⁶ MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění, 1965, str. 32

¹⁵⁷ PRIX 2009. str. 31

¹⁵⁸ Tamtéž

¹⁵⁹ MENCL 1965. str. 33

¹⁶⁰ Tamtéž

¹⁶¹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 121

Kostel na Zbraslavi je zmiňován již roku 1115.¹⁶² Z původně jednolodního kostela se dochovaly pouze věž a části zdiva. Velmi dobře zachovaný je starší kostel v Poříčí nad Sázavou. Podélná stavba z první třetiny 12. století s apsidou a věží na západě je východiskem pro skupinu kostelů v Posázaví, která se vyznačuje stejně formovanými galeriemi věže. Dvojice sdružených oken se zde opakuje ze všech stran věže ve dvou patrech.¹⁶³ Dalším zástupcem této skupiny je kostel v Nesvačilech, který je přestavěn, ale zachovala se mu románská věž, kde je kompozice oken stále patrná. Současně s tribunovými kostely stále přežíval i typ rotundy. Z této doby zůstaly zachované rotundy v Hradešíně a v Kostelci u Křížků. Obě jsou zakomponovány no novějších přístaveb.

Před rokem 1121¹⁶⁴ byl Němci postaven kamenný hrad Přimda. Ovšem až do 13. století byl pouze výjimkou v našich zemích.¹⁶⁵ Za Soběslava I. se stal knížecím sídlem opět Vyšehrad. Kníže nechal kapitulní baziliku zvelebit. Zdi byly vymalovány, podlaha předlážděna hlazenými kameny a střechy pokryty cihlovými taškami.¹⁶⁶ Také bazilika svatého Vavřince byla předlážděna, a sice dlaždicemi z pálené hlíny.¹⁶⁷ Sestava se skládala z šestibokých dlaždic s reliéfy gryfa, lva, sfingy a bustou Nerona, doplněných trojúhelnými dlaždicemi. Tato vyšehradská podlaha byla použita i v jiných knížecích sídlech, například na hradech v Žatci a Plzni, nebo v kostele v Dolních Chabrech.¹⁶⁸

Soběslav nechal v roce 1135¹⁶⁹ opevnit Pražský hrad. Po způsobu italských měst¹⁷⁰ se jednalo o mohutné¹⁷¹ kamenné hradby s půlkruhovými nebo polygonálními polověžemi. U vstupních bran se vybudovaly hranolové věže. Součástí opevnění byla také výstavba nového knížecího paláce přistavěného k jižní hradbě hradu. Obdélný prostor sklenutý křížovými klenbami a pasy byl zapuštěn do svahu a tvořil tak suterén. Nacházela se zde i komora s krbem. Vyšší patra sloužila reprezentaci a sněmům.¹⁷² Východní stranu paláce uzavírala obdélná kaple s apsidou a dřevěnou tribunou.

¹⁶² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 121

¹⁶³ PRIX 2009. str. 31

¹⁶⁴ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 121

¹⁶⁵ Tamtéž

¹⁶⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 130

¹⁶⁷ Tamtéž

¹⁶⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 137

¹⁶⁹ PRIX 2009. str. 33

¹⁷⁰ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 137

¹⁷¹ Hradby byly 2 metry široké a místy až 12 metrů vysoké – Prix 2009. str. 33

¹⁷² KRATOCHVÍL 2009. str. 33

Již z druhé poloviny 12. století máme doloženo okolo čtyřiceti kamenných měšťanských domů v Praze.¹⁷³ Merhautová se domnívala, že některé z nich mohly stát už v první polovině.¹⁷⁴

Po roce 1137 byla stavěna bazilika ostrovského kláštera, který toho roku zastihnul požár.¹⁷⁵ Ze třicátých let také pochází kaple Panny Marie v klášteře na Sázavě. Ve druhé třetině století také narůstal počet fundací velmožů. Jednalo se o rotundy i podélné kostely. Do tohoto období datuje Merhautová¹⁷⁶ rotundu svatého Kříže na Starém Městě a v Přední Kopanině¹⁷⁷. Rotundy jako stavební typ přetrvávaly vedle podélných kostelů nejspíše proto, že ztělesňovaly „církvní i světskou vládu“.¹⁷⁸ Velmoži tak odkazovali na svatovítskou rotundu na Pražském hradě, kde byly uloženy ostatky svatého Václava. Z podélných kostelů můžeme zmínit kostel ve Stříbrné Skalici.¹⁷⁹ Podle dochovaného nápisu datujeme do roku 1134 zaklenutí a výmalbu rotundy ve Znojmě.¹⁸⁰

Jindřich Zdík nechal vybudovat biskupský kostel svatého Václava v Olomouci.¹⁸¹ Bazilika měla dvojvěží a kryptu.¹⁸² Ke kostelu byla přistavěna budova kapituly. Z budovy se dochovala zeď paláce s bohatě zdobenými sdruženými okny. Kamenická výzdoba nese podle Merhautové poučení jižní Francií.¹⁸³ Hlobil a Líbal tvrdí, že kameníci pocházeli od katedrály ve Špýru.¹⁸⁴

Vladislav II., povýšený na krále roku 1158, spolu s biskupy Jindřichem Zdíkem a pražským Danielem pozval do Čech nové mnišské řády. Byli to premonstráti, cisterciáci a johanitě.¹⁸⁵ Řády přinesly do Čech nové myšlenky orientované na západ. Z počátku Vladislavovy vlády pochází přestavba svatojiřské baziliky na Hradě. Střední apsida byla nahrazena chórem s kryptou, přibyla kaple na jižní straně chóru a dvě věže po stranách východních závěrů bočních lodí.¹⁸⁶ Známe dokonce jméno stavitele, jímž byl Sas Wernher.¹⁸⁷

¹⁷³ RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 2010 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: Příspěvky k otázce nejstarších českých zděných domů. In: Zprávy památkové péče LXX, 2010 str.385

¹⁷⁴ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 139

¹⁷⁵ SOMMER 2020 — Petr SOMMER: Století archeologického výzkumu ostrovského kláštera. In: Archeologia historica XLV, 2020. str. 722

¹⁷⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 145

¹⁷⁷ PRIX 2009. str. 34, nejspíš až z konce 12. století.

¹⁷⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 155

¹⁷⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 145

¹⁸⁰ ROYT 2002 – Jan ROYT: Středověké malířství v Čechách. Praha 2002 str. 15

¹⁸¹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 157

¹⁸² Tamtéž

¹⁸³ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 160

¹⁸⁴ HLOBIL 1988 — Ivo HLOBIL: Neuzavřená diskuse k přemyslovskému paláci v Olomouci. In: Umění, 1988. str. 167, LÍBAL 1988 — Dobroslav LÍBAL: Přemyslovský palác v Olomouci. Vrcholné dílo románské architektury ve střední Evropě. in: Umění, 1988. str. 170, Prix 2009. str. 64

¹⁸⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 163

¹⁸⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 164

¹⁸⁷ KRATOCHVÍL 2009. str. 34

Kolem roku 1140 byl založen premonstrátský klášter na Strahově.¹⁸⁸ Bazilika s dvouvěžovým průčelím, transeptem a třemi apsidami byla dostavěna v sedmdesátých letech. Se svou první ženou Gertrudou založil Vladislav ženský premonstrátský klášter v Doksanech. Kostel z čtyřicátých let byl velmi atypický. Transept trojlodní baziliky zakončovaly apsidy na průčelích. Postranní apsidy rozšiřovaly téměř čtvercové prostory napojené na ramena transeptu. Chór tvořen třemi obdélnými poli byl původně zakončen apsidou. Hlavní loď byla od postranních oddělena plnými stěnami. Stejně jako samotné apsidy ukončující transept i samotná jejich výzdoba v podobě slepých arkád naznačuje italský původ.¹⁸⁹ Také založení cisterciáckého kláštera v Plasích se datuje do čtyřicátých let.

Ve čtyřicátých letech založil velmož Miroslav klášter cisterciáků v Sedlci u Kutné Hory. Na svém dvorci v Záboří nad Labem vybudoval jedinečný patrový kostel s dvoupatrovou apsidou.¹⁹⁰ Ze čtyřicátých let jsou také kláštery v Želivě a v Pomuku¹⁹¹. Z padesátých let je založen Zdíkem klášter premonstrátů v Litomyšli.¹⁹² V dalším desetiletí zakládá druhá Vladislavova manželka Judita klášter benediktýnek v Teplicích.¹⁹³ Ta také nechala postavit první kamenný most přes Vltavu.¹⁹⁴ Z mostu se dochovala věž na Malé Straně. Před rokem 1169¹⁹⁵ byla založena komenda Johanitů u Panny Marie pod Řetězem na Malé Straně.

Kromě klášterů se také hojně stavěly menší kostely na dvorech. Kolem poloviny 12. století si Němci z osady Na Poříčí postavili kostel svatého Petra.¹⁹⁶ Typově odpovídala tuzemským trojlodním bazilikám s dvojevěžím na západě. Nejpravděpodobněji z druhé poloviny 12. století pochází tismická bazilika. Z podélných kostelů můžeme zmínit obci Jakub u Kutné Hory. Zdejší kostel byl vysvěcen roku 1165.¹⁹⁷ Jeho jižní stěna je v exteriéru bohatě zdobena sochami rámovanými slepými arkádami. Z dalších můžeme jmenovat kostel v Mohelnici nad Jizerou, Dolních Chabrech, nebo kostel svatého Petra v Poříčí nad Sázavou. Výjimečným stavebním typem jsou tři kostely: svatý Jan Křtitel Na Zábradlí, v Řeznovicích a Řeporyjích.¹⁹⁸ Typ vycházel z čtvercové lodi, kterou obklopovaly apsidy. Na západě mohla být místo apsidy věž. V Řeznovicích byla loď navíc opatřena osmibokou věží, jejíž sdružená okna se střídala ve

¹⁸⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 164

¹⁸⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 174

¹⁹⁰ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 176

¹⁹¹ Dnes Nepomuk

¹⁹² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 175

¹⁹³ tamtéž

¹⁹⁴ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 167

¹⁹⁵ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 177, LÍBAL 1983 – Dobroslav LÍBAL: Architektura. In. Emanuel POČHE (ed.): Praha středověká. Praha 1983. str. 100, datuje počátek stavby už do roku 1158

¹⁹⁶ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 182

¹⁹⁷ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 177

¹⁹⁸ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 186

tvaru archivolt. Na diagonálních osách jsou archivoly tvořeny rovnými kameny jako tři strany osmiúhelníku.

Typ rotundy v druhé polovině 12. století spíše ustupuje podélnému kostelu. Ty začínají být běžně zdobeny obloučkovými vlasy a lizénami. Někdy se apsida nahrazovala rovným závěrem (například mladší kostel svatého Bartoloměje v Kyjích). Zcela výjimečnou na našem území je palácová kaple na Chebské falci. Tu však nechal postavit, tehdy na svém území, císař Fridrich Barbarossa v poslední třetině 12. století. Patrovou kapli tvoří dva prostory nad sebou. Oba prostory jsou klenuté křížovými klenbami podpíranými čtyřmi sloupy. Střední pole je z přízemí prolomené osmibokým otvorem na trompách. Přízemí klenou románské křížové klenby s pasy. Patro je však zaklenuto klenbami s profilovanými žebry na subtilních sloupech. Výraz tohoto prostoru je již spíše gotický.

Po Vladislavovi ztratily Čechy královský titul a tím i prestiž. Poslední čtvrtinu 12. století se na českém trůně střídala knížata. Významné fundace přebrala šlechta. Takto vznikly kláštery v Teplé, Milevsku a Mašťově.¹⁹⁹ Milevská bazilika disponovala klasickým chórem se třemi apsidami. Transept neobvykle nepřesahoval šířku lodi. Celá východní část kláštera byla však přestavěná již v raně gotickém stylu. Další neobvyklostí je záměna pilířů za stěny, které nesou poslední dvě klenební pole hlavní lodi před transeptem. Tepelský klášterní kostel je zvláštní v mnoha směrech. Jeho zdobnost nese i nové prvky, například čtyřlísté okno²⁰⁰. Novátorské je také pojetí trojlodí, které bylo zaklenuto žebrovými klenbami a tvořilo halu, nikoliv baziliku. Stavba klášterního kostela trvala od devadesátých let 12. století až do roku 1232, kdy bylo trojlodí zaklenuto. Architektura typově i dekorací navazuje na bamberský dóm nebo kostel svatého Mikuláše v Chebu.²⁰¹ Jistě do druhé poloviny 12. století můžeme zasadit stavbu roudnického paláce.²⁰²

V první polovině 13. století se stále staví drobné vesnické kostely, avšak mnoho z nich nese prvky nové, dnes už pro toto období zcela typické. Předně můžeme sledovat nové hmotové dispozice. Například kostel v Kojicích nad Labem, postavený snad kolem roku 1200²⁰³, je dochovaným příkladem půdorysného typu, kdy západní věž, posunutá do lodi, tvoří klenební pole tribuny. Kostel svatého Bartoloměje v Kyjích z druhé čtvrtiny 13. století²⁰⁴ je dobrým příkladem hned dvou novotvarů. Je jím západní věž rozšířená do celé šíře lodi, kterou můžeme

¹⁹⁹ MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 214

²⁰⁰ PRIX 2009. str. 48

²⁰¹ Tamtéž

²⁰² PRIX 2009. str. 45, MERHAUTOVÁ 1971. str. 302.

²⁰³ MERHAUTOVÁ 1971. str. 378, PRIX 2009 str. 52

²⁰⁴ PRIX 2009. str. 57

nalézt také u kostela svatého Jiljí v Milevsku. Druhým typem je pravoúhlý závěr místo apsidy. Také jej můžeme najít v Kostomlatech pod Milešovkou. Zcela ojedinělým typem se zdá kostel v Kondraci, který je sice jednolodní, namísto západní věže má však nad tribunou válcové dvojvěží.

Vývoj zaznamenáváme také u výzdoby staveb. Nejen že se i malé vesnické kostely již běžně zdobily vlysy a lizénami. Obloučkový vlys býval složitější nebo se zcela změnil na souvislou vlnovku, jak je to vidět u kostelů ve Vroutku a v Potvorově. Dochovaná apsida kostela v Údlici nese naopak klasický obloučkový vlys půlkruhový, je však bohatě profilovaný. Nejzajímavější na něm jsou však sloupky, které jsou zde vsazeny mezi vlys konzolku, která jej vizuálně nese. Údlice také mají, oproti minulému století, velmi široké okenní otvory.

V druhé třetině 13. století²⁰⁵ nacházíme stavby, které nesou prvky pozdně románského stylu i rané gotiky. Můžeme tento fenomén nazvat přechodným slohem. Dalibor Prix je proti tomuto termínu²⁰⁶, avšak nenachází žádný vhodnější. Zmíním pouze dvě nejznámější stavby. Kostel ve Vinci má například polygonální závěr. Obdélná loď je zde zredukována na pouhý čtverec, čímž dodává kostelu vertikálnější charakter.

Klášteří kostel svatého Prokopa v Třebíči je typickým příkladem tohoto období. Opět je zde využitý polygonální závěr, ovšem pouze u hlavní lodi. Postranní kaple mají klasické půlkruhové apsidy. Celkově bazilika budí dojem vertikality. Dochované klenby v předsíni a chóru jsou naprosto ojedinělé. Žebrové klenby zde vytvářejí osmiboký půdorys, který je však sklenut do čtvercového pole. Diagonální části kleneb jsou podepřeny žebry, která přenášejí tlak do rohů čtverce. Čtyři z osmi konzol spočívají na postranních zdech. Zbylé čtyři se opírají o příčné zdi, které jsou podepřeny mohutnými lomenými oblouky. Závěr i polygonální klenby vycházejí z katedrály ve Wormsu.²⁰⁷ Třebíčské klenby jsou však pojety naprosto jinak. Neslouží jako kupole a k přenesení osmibokého půdorysu na čtverec neslouží trompy. Je to tedy pouze varianta, nikoliv kopie.

Exteriér tismického kostela

Tismický kostel stojí v jižní části obce, kterou dělí na dvě poloviny ze západu na východ tekoucí potok Bušinec. Od potoka ke kostelu vede mírný kopec, který vrcholí raně středověkým hradištěm dále na jih. Kostel je ze všech stran obklopen bývalým hřbitovem. Ten je přístupný

²⁰⁵ PRIX 2009. str. 67, Prix konkrétně píše 30. léta pro Moravu a 40. pro Čechy.

²⁰⁶ Tamtéž

²⁰⁷ PETRASOVÁ/ŠVÁCHA 2018 — Taťána PETRASOVÁ / Rostislav ŠVÁCHA (eds.): Dějiny umění v českých zemích 800–2000. Praha 2018. str. 106

západní barokní bránou. Románská trojlodní bazilika má dvě věže v šíři bočních lodí, které jsou vtaženy do západního průčelí. Lodi jsou přímo ukončeny třemi apsidami v jedné rovině. Kostel nemá transept. Podle půdorysu měří na délku necelých dvacet metrů a deset metrů na šířku. K severní zdi boční lodi přiléhá menší omítnutá stavba sakristie.

Trojosé západní průčelí je holé a neomítané. Na obou věžích jsou úzká, obdélná okna s půlkruhovými záklenky vždy po dvojicích nad sebou ze tří stran věží. Výjimkou jsou vnitřní stěny, kde jsou okna po jednom ve vrchním patře. Okna mají pravoúhlé ostění. Portál západního průčelí s půlkruhovým obloukem je řešen pouze holým ostěním z kamenných bloků. Paty oblouku a vrcholový klenák zdobí krychlový kámen s vytesaným motivem písmene X po obou viditelných stranách (strana průčelí a směrem dovnitř portálu). V polovině výšky hlavní lodi je zazděné okno, stejně široké, ale o něco nižší než okna věží. Na štítu průčelí je otvor ve tvaru latinského kříže²⁰⁸, který se opakuje na stejném místě východního průčelí. Štít je ukončen kamennou, jednoduše profilovanou římsou²⁰⁹. Kamenné korunní římsy věží jsou složitější²¹⁰. Střechy věží jsou zvonové, mansardové, pokryté prejzami. K rohům průčelí jsou diagonálně přistavěny zděné přízdní pilíře do výšky asi čtyř metrů s valbovými stříškami.

Okna vedlejších lodí se shodují s průčelními, jen jsou širší. Jsou vždy po čtyřech pravidelně rozmístěna po celé délce lodí. Okna hlavní lodi, také obdélná s půlkruhovým sklenutím, jsou mnohem nižší než okna vedlejších lodí, což je zapříčiněno malým výškovým přesahem hlavní lodi. Vedle oken hlavní lodi jsou patrně zazděné otvory starších, o něco menších oken. Na jižní zdi, pod levým krajním oknem, je proražen hrotitý portál. Zdobí jej přetínaná žebra vyrůstající z tordovitých vysokých patek, spočívajících na stejně vysokém soklu. Nad portálem je vsazena obdélná deska s rodovým erbem. Korunní římsy všech lodí jsou podobné věžovým. Střechy jsou prejzové, na hlavní lodi sedlová a na vedlejších pultové.

Východní fasáda je členěná třemi apsidami, z nichž střední převyšuje téměř dvakrát ty boční. Šířka hlavní apsidy je také dvojnásobná. Štít je oddělen zploštěnou korunní římsou, navazující na římsy jižní a severní fasády hlavní lodi. Zdobí jej již zmiňovaný otvor ve tvaru kříže. Postranní apsidy mají v ose jeden zazděný okenní otvor s šikmým ostěním. Apsidy rámuje lizény navázané na jednou odstupňovaný obloučkový vlys na patkách. Jednoduché římsy s prstencem nesou prejzové střechy. Střední apsida je lizénami rozdělena do tří stejných polí, která mají v horní části vždy jedno zazděné okno shodné s těmi na postranních apsidách.

²⁰⁸ Latinský kříž není úplně přesné. Tento otvor ve tvaru kříže má protilehlá ramena stejná, jak horizontální, tak i vertikální. Ta jsou ovšem delší než horizontální. Tvar nepochybně vychází ze způsobu, jak byl otvor vytvořen, tedy pouhým vynecháním kvádrového zdiva.

²⁰⁹ Ze spodu lysis, pásek, echinus

²¹⁰ Ze spodu kyma, pásek, echinus. Přičemž mezi jednotlivými články jsou malé pásy.

Obloučkový vlys je také shodný. Korunní římsa je štuková se shodnou profilací jako na hlavní lodi. Střecha je z prejzů.

Severní objekt sakristie obdélného půdorysu je omítaný a prostě zdobený štukovými lizénami v rozích i koutech přiléhajících k hmotě kostela. Rohové lizény ohraničují šikmý roh. Jeho vstupní portál na západní stěně je tvořen neomítaným kamenným ostěním, které dělí překladem otvor na dveře a nadsvětlík.

Interiér tismického kostela

Bazilikální trojlodí je děleno arkádami, které nesou střídavé podpory. Ze západu začínají pilíře s profilovanými patkami. Následují sloupy, pilíře a opět sloupy. Střídání končí polopilíři. Prostor hlavní lodi je zaklenut barokní valenou klenbou s výsečemi. Pole nad tribunou je kratší, obdélné a stejně zaklenuté. Vedlejší lodi jsou plochostropé. Apsidy jsou zaklenuty konchami. Západní pilíře nesou tribunu podklenutou křížovou klenbou spočívající na pasech, které přecházejí v přípory na pilířích a západní stěně. Přípory zdobí shodná hlavice jako pilíře. Severní věž je podklenutá stejně. Jižní věž skrývá točité schodiště na tribunu. Prostor tribuny je rozšířen o barokní kúr vystupující do prostoru lodi.

Okna vedlejších lodí jsou rozmístěna těsně pod římsou plochého stropu. Na západní straně jižní zdi je proražen otvor jižního portálu. Je zaklenut segmentovým obloukem. V hlavní lodi jsou okna rozmístěna na střed klenebních polí. Tribuna je propojena s prostory ve věžích²¹¹ portály s půlkruhovými záklenky. Nad nimi jsou ve výšce oken užší portály do druhých pater věží. Také jsou zaklenuty půlkruhově.

Vyjma podpor arkád je celý interiér omítnutý bílým štukem. Výzdoba hlavní lodi je provedena světle zeleným štukem. Tvoří soustavu lizén vybíhajících z podpor. Vizualně nesou křížové klenby. Skrz hlavice lizén probíhá úzká římsa dělící zdi hlavní na půlkruhové části s okny a zbytek stěny. Ze západu druhý segment jižní stěny má štuk stržený. Na podporách a segmentu bez šuku je patrná starší výzdoba nástěnnými malbami. Klenba hlavní lodi a apsidy jsou zdobeny nástěnnými malbami.

Podlaha je v celém kostele kamenná. Střídá se zde černobílý šachovnicový vzor s podlahou z šedých nebo cihlově červených kvádrů. Na severním pilíři uprostřed lodi je zavěšená dřevěná kazatelna zdobená umělým mramorem a figurálními reliéfy v kartuších. Kněžiště je rozšířeno barokním kamenným schodištěm o čtyřech stupních, které se konvexně-konkávě vlní v úrovni východních sloupů. Ty jsou zčásti do schodiště zapuštěny. Barokní

²¹¹ V jižní věži se schodištěm. Severní věž je dnes nepřístupná.

menza v podobě sarkofágu je posunuta do apsidy²¹². Tabernákl s reliéfem ukřižování nese dřevěnou sochu madony na sféře. Socha je vsazena do paprscité svatozáře s mraky.

Socha Panny Marie tismická

Tato socha byla nejvzácnějším vybavením kostela. Byla však odcizena v říjnu roku 1990.²¹³ Dnes zdobí hlavní oltář pouze kopie této sochy. Assumpta s Ježíškem, řezaná z lipového dřeva, je vysoká 148 cm.²¹⁴ Vertikálně protáhlá postava Panny Marie, stojící na srpku měsíce v podobě lidské tváře, nese nahého Ježíška po pravém boku. Panna Maria je zahalena do dlouhého červeného spodního šatu a kratšího bílého pláště, posetého malovanými květinami. Rub pláště je zbarven ultramarínem. Hlavu jí pokrývá bílá rouška, ze které vystupují prameny vlasů, lemující tvář. Nakonec je Panna Maria korunována. Dítě drží v pravé ruce zlaté jablko nebo sféru. Levou rukou se drží Mariiny roušky. Postava Panny Marie je esovitě prohnutá se zatíženou levou nohou.

Draperie před tělem madony vytváří mělké mísovité záhyby. Na bocích se vlní v kaskádách. Originální socha měla dochovanou polychromii. Socha svým stylem navazuje na typ plzeňské madony.²¹⁵ Stylově nejbližšími jsou madony z Droužetic a Údlic.²¹⁶ Lze jí tedy datovat do první čtvrtiny 15. století.²¹⁷

Při opravě baziliky v padesátých letech 20. století byla Františkem Kotrbou restaurována i originální socha.²¹⁸

Středověké nástěnné malby

Románské malby se zachovaly pouze ve dvou fragmentech na triumfálním oblouku a jednom na jižním pilíři nesoucím tribunu. Po obou stranách hlavní apsidy lze rozpoznat postavu biskupa, z nichž levá postava je pouhým okem téměř nerozeznatelná. Pouze kontury hlavy se svatozáří se dají rozpoznat. Postava na pravé straně si zachovala obrysovou kresbu a zbytky

²¹² Uzpůsobena k bohoslužbě zády k lidu.

²¹³ Tamtéž

²¹⁴ OTTOVÁ 1998 — Michaela OTTOVÁ (et al.): Katalog odcizených a nezvěstných uměleckých děl I. Praha 1998. str. 3

²¹⁵ Tamtéž

²¹⁶ OTTOVÁ 1998. str. 3, KUTAL 1984 — Albert KUTAL: Gotické sochařství. In. CHADRABA 1984. str. 279, KOTRBOVÁ 1957 — Marie A. KOTRBOVÁ: Tismická madona. In. Časopis Společnosti přátel starožitností LXV, 1957. str. 199

²¹⁷ OTTOVÁ 1998. str. 3, datuje sochu kolem roku 1410. KOTRBOVÁ 1957. str. 199, datuje do konce první čtvrtiny 15. století. CHADRABA 1984. str. 279, zde Albert Kotal tismickou madonu nedatuje, ale nejbližší paralelu, madonu z Droužetic datuje kolem roku 1420.

²¹⁸ OTTOVÁ 1998. str. 3

barevnosti. Ty odhalují protáhlou postavu biskupa s mitrou a bílou svatozáří. Biskup je oblečen do ornátu červenohnědé barvy²¹⁹ Levá ruka světce je lehce pokrčená. Nejspíš v ní držel atribut.²²⁰ Na jižním pilíři tribuny je dochován konsekrační kříž.²²¹

Určit světce je nejspíše nemožné kvůli stavu maleb. Všetečková navrhuje svatého Vojtěcha, Mikuláše nebo Klimenta, vzhledem k její dataci maleb zhruba do roku 1200.²²² O kvalitě maleb nemůžeme nic soudit také kvůli jejich stavu.

Barokní nástěnné malby

Fresky z 18. století²²³ pokrývají klenbu hlavní lodi a interiér všech tří apsid. Cyklus na klenbě zobrazuje výjevy ze života Panny Marie. Z východu začíná cyklus monogramem Maria s anděli. Následuje korunování Panny Marie Kristem a Bohem Otcem. Na dalším poli je Panna Marie ochránitelka. Dále je to orodování Panny Marie u Krista. V posledním plném poli je nanebevzetí Panny Marie malované podle gotické sochy na presbytáři. Západní poloviční pole nese pouze dekorativní ornamenty. To platí i o klenebních výsečích.

V severní apsidě je namalovaný svatý Jan Nepomucký klečící u knihy. Kolem něj poletují andělíčci. Jižní apside nese vyobrazení svaté Anny učící Pannu Marii. Z dveří kouká svatý Jeroným. V hlavní apsidě malba znázorňuje Boha Otce na nebesích s oblaky. Bůh se pravou rukou opírá o velkou sféru a v levé ruce drží nejspíš paprsek. Hlavu mu korunuje paprscitá svatozář. Kolem Boha létají andělíčci. Velký anděl v pravém dolním rohu jakoby přidržuje mrak, na kterém spočívá Bůh Otec.

Malby byly dříve připisovány tismickému kaplanovi Janu Svobodovi.²²⁴ Nový výzkum Petra Arijčuka však odhalil, že malba hlavní apside je dílem Josefa Ignaze Mildorfera.²²⁵ Toho si pozvala z Vídně Marie Terezie vévodkyně savojská, která v polovině 18. století Tismice vlastnila.²²⁶ Malby byly v 19. století přemalovány²²⁷ a v roce 2016 restaurovány do barokní podoby Evou Skarolkovou.²²⁸

²¹⁹ VŠETEČKOVÁ 2011. str. 294

²²⁰ Tamtéž

²²¹ VŠETEČKOVÁ 2011. str. 295

²²² VŠETEČKOVÁ 2011. str. 235

²²³ ARIJČUK 2019. str. 235

²²⁴ PODLAHA 1907. str. 193

²²⁵ ARIJČUK 2019. str. 235

²²⁶ Tamtéž

²²⁷ PODLAHA 1907. str. 193

²²⁸ SKAROLKOVÁ 2016 — Eva SKAROLKOVÁ: Restaurování nástropních a nástěnných maleb v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích. Praha 2016

Dosavadní Interpretace Tismického kostela

Jak píše Merhautová²²⁹, datace se posouvala ve 12. století dozadu i dopředu a někdy přešla i do 13. století. Grueber²³⁰ si je jistý, že je bazilika mladší než rok 1190. Neuwirth kostel posouvá až za rok 1200.²³¹

Lehner kostel posouvá zpět až ke konci Soběslavovy vlády, tedy kolem roku 1140.²³² Vytváří ale pomyslnou skupinu čtyř malých bazilik, ve které jsou ještě kostely na Proseku, v Praze Na Poříčí a kostel svatého Vavřince na Vyšehradě. Poslední jmenovaný je dnes spojován už s vládou krále Vratislava²³³, takže s ostatními stavebně nesouvisí. S Tismicemi může spojovat vyšehradskou baziliku podobné využití. Ta byla postavena jako soukromý kostel krále. Tismice byly možná také založeny soukromou osobou, ať už vládnoucím Přemyslovcem, nebo neznámým velmožem. Baziliky Na Poříčí a na Proseku se dodnes s Tismicemi srovnávají a pravděpodobně jsou všechny tři z podobného období, nebo na sebe alespoň mohly navazovat.

Podlaha si ve svém *Soupisu památek* vystačil s tvrzením, že je kostel z 12. století.²³⁴ *Dějepis výtvarného umění v Čechách* zmiňuje baziliku v Tismicích spolu s Proseckou a německou Na Poříčí.²³⁵ Všechny zasazuje do 12. století. Mencl ve svém článku o datování pomocí sloupových hlavic zařadil Tismice až kolem roku 1210.²³⁶ Avšak v článku o tribunových kostelech ji posunul do konce 12. století.²³⁷ Můžeme pouze spekulovat, jestli je to změna názoru, nebo Mencl počítal například s tím, že byly sloupy otesány až když bazilika stála.²³⁸

Merhautová ve své *Raně středověké architektuře*²³⁹ datuje baziliku do třetí čtvrtiny 12. století.²⁴⁰ Svou dataci zdůvodňuje takto: „Podle poměrně nečleněných vnějších stěn a proporcí půdorysné dispozice lze položit vznik baziliky do 12. století. Podle již profilovaných obloučků ve vlysu a poměrně značné hmotnosti celé stavby, kterou připomíná baziliku v Milevsku, lze

²²⁹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 342

²³⁰ GRUEBER 1871 — Bernhard GRUEBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I. Vídeň 1871. str. 20

²³¹ NEUWIRTH 1888 — Josef NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen. Praha 1888. str. 178

²³² LEHNER 1905 — Ferdinand LEHNER: Dějiny umění národa českého. Díl I. svazek II. Praha 1905. str. 341

²³³ MERHAUTOVÁ 1971. str. 376, Prix 2009. str. 26

²³⁴ PODLAHA 1907. str. 186

²³⁵ WIRTH 1931 — Zdeněk WIRTH (ed.): Dějepis výtvarného umění v Čechách. I. díl. Praha 1931. str. 32

²³⁶ MENCL 1950 — Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In. Zprávy památkové péče X, 1950. str. 3

²³⁷ MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII, 1965. str. 46

²³⁸ A tím nabývali novějšího stylu.

²³⁹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 343

²⁴⁰ Dále píše: „nejpozději poslední dvě desetiletí.“

odhadovat, že kostel v Tismicích snad byl vystavěn ve třetí čtvrtině, nejpozději v posledních dvou desetiletích 12. století.²⁴¹ U třetí čtvrtiny století zůstává i ve svých pozdějších pracích.²⁴²

Nečleněné stěny jsou dodnes sporné. Už Lehner²⁴³ ve svém nákresu počítal s obloučkovým vlysem i na fasádě bočních lodí. I když v jeho době jižní fasáda nedisponovala tímto vlysem, jak je to vidět na fotografii v Podlahově soupisu²⁴⁴. Napovídá tomu i dochovaná nárožní lizéna v jihovýchodním rohu boční lodi. Přítomnost vlysů dokazuje i výzkum Karla Kibice²⁴⁵, který na severní stěně nachází zbytky konzolek, které podíraly obloučky.²⁴⁶ Ovšem vlys na bočních stěnách kostela dataci měnit nemusí. Dokazují to kostely v Mohelnici, Plaňanech nebo třeba v Jakubu, jehož výzdoba je však výjimečná.

Poslední věta z citovaného úryvku je problematická. Se „značnou hmotností“ baziliky se dá nesouhlasit. Naopak se kostel zdá být ladný a vzdušný. Tak jej popisuje už Lehner.²⁴⁷ S milevskou bazilikou Tismice také spojuje jen málo, možná jen dvouvěžové průčelí a absidy v jedné rovině.

Líbalova recenze raně středověké architektury ponechává Tismice na konci 12. století.²⁴⁸ V *Uměleckých památkách Čech* jsou Tismice také kladeny do konce 12. století.²⁴⁹

Západní průčelí má dnes dvě věže, které nebyly donedávna zpochybňovány. Výzkum Karla Kibice z roku 2011²⁵⁰ ale přináší novou teorii. Důkladným zkoumáním kvádrového zdiva došel Kibic k tvrzení, že bazilika věže pravděpodobně původně neměla. V závěru zprávy tak rozvíjí teorii, že byly věže dostavěny ve stejné době, kdy byl v jižní stěně proražen gotický portál. Argumentuje jinou technologií zdění, která se na jižní věži vystřídala hned třikrát. Nejvyšší část pochopitelně spojuje s obdobím po roce 1768, ze kdy je dochovaný plán na přestavbu kostela, na kterém je severní věž vyšší.²⁵¹ Zdění třetí fáze výškově odpovídá dochovanému plánu.

Dalším argumentem je obloučkový vlys na stěnách bočních lodí. Ten není dochovaný, avšak Kibic si myslí, že pás výrazně užších kvádrů na fasádě severní lodi dokazuje existenci

²⁴¹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 343

²⁴² MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984. str. 182, MERCHAUTOVÁ: Románská architektura v Čechách. In: CHADRABA 1984. str. 57

²⁴³ LEHNER 1905. str. 340

²⁴⁴ PODLAHA 1907. str. 190

²⁴⁵ KIBIC 2011 — Karel KIBIC: Kvádrové zdivo kostela v Tismicích. In *Dějiny staveb*, 2011. str. 25

²⁴⁶ O Kibicově hypotéze bude ještě zmínka.

²⁴⁷ LEHNER 1905. str. 341

²⁴⁸ LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. In: *Umění XXII*, 1974. str. 165

²⁴⁹ POCHE 1982 — Emanuel POCHE (ed.): *Umělecké památky Čech 4*. Praha 1982. str. 63

²⁵⁰ KIBIC 2011. str. 15–26

²⁵¹ KIBIC 2011. str. 21

obloučkového vlysu.²⁵² Tato řada se táhne až téměř do místa severozápadního rohu stavby, tedy až pod věž. Posledním argumentem byla výrazná neslohovost okenních otvorů na věžích. Těm chybí typické šikmé špalety. Já bych doplnil argument, že dosud neznáme románské věže, které by měly jednoduchá okna. Všechna románská okna, která známe z věží, jsou sdružená. To však neznamená, že nebylo možné stavět okna jednoduchá.

Osobně se mi zdá Kibicova teorie velmi zajímavá a možná i pravděpodobná. Jeho argumenty dávají smysl a jsou podloženy výzkumem. Ostatně tradice průčelí bez věží je v Čechách také dlouhodobá. Můžeme začít hned nejstarší bazilikou Svatojiřskou. Věž neměl kostel ve Staré Boleslavi, snad ani v Živohošti a na Břevnově. U vyšehradské baziliky se debatuje o jedné věži nad křížením a bazilika v Teplicích měla věže na východní straně podél bočních lodí po vzoru svatojiřské přestavby z 12. století. Proseku také scházely dvě věže. Konečně i mladší cistercké baziliky v Oseku a Sedlci věže neměly, i když u těchto bazilik je to výsledkem cisterciáckých regulí. Kibicova teorie ale nepočítá s tím, že by současným věžím mohly předcházet starší. Jak sám píše, kostel byl hojně přezdívan v celé jeho hmotě.

Teorii nenahrává zcela negotický výraz věží. Pokud by se jednalo o záměrný anachronismus v podobě půlkruhových záklenků oken, nesedělo by to s Kibicovým tvrzením, že jsou věže stavěny v době pozdně gotického portálu na jižní fasádě.²⁵³ Ovšem přestavba věží nemusí být nutně shodná s dobou osazení gotického portálu. Dále musíme mít na paměti, že pokud jsou věže novější, neznamená to nutně, že zde nebyly už od začátku.

Problematika věží v Tismicích by si zasloužila další výzkum a odbornou debatu. Obě možnosti dávají na našem území smysl a obě jsou podloženy argumenty. V tuto chvíli se tedy nedá říct, která z variant je pravdivá.

Autorovo zhodnocení kostela

Mou vlastní interpretaci a následnou dataci budu opírat o výše uvedenou literaturu a dvě úrovně formální analýzy. První bude analýza stavebního typu baziliky. V druhé zhodnotím stavební detaily a dekorativní prvky. V obou částech chci porovnat tismickou baziliku s dochovanými stavbami, případně známými z archeologických výzkumů. Bazilikální typ porovnáám také se zahraničními stavbami.

Bazilika v rozměrech Tismic je sice neobvyklá, není však zcela výjimečná. Jen o něco větší jsou baziliky prosecká a svatého Vavřince na Vyšehradě. Německá bazilika Na Poříčí je

²⁵² KIBIC 2011. str. 25

²⁵³ KIBIC 2011. str. 26

delší o třetinu, půdorys je ale proporčně velmi podobný. Kolem 30 metrů na délku měla také bazilika ostrovského kláštera. Také můžeme zmínit baziliku v Živohošti, z níž se dochovaly pouze fragmenty arkád a rovného závěru boční lodi.²⁵⁴

Při srovnávání Tismic s jinými bazilikami je třeba říct, že nehledáme zcela stejný typ. Od 10. století se typ baziliky vyvíjel. Zároveň můžeme nalézt i různé baziliky ze stejného období.²⁵⁵ Cílem je spíše nalézt shodné prvky. Začneme u závěru. Tři apsidy v jedné rovině můžeme nalézt snad už u baziliky svatého Jiří na Pražském hradě před její přestavbou²⁵⁶. Dále u Baziliky svatého Václava ve Staré Boleslavi. Ve 12. století můžeme tento závěr vidět na bazilikách v Olomouci, Ostrově, Strahově a možná u klášterních kostelů v teplé a Milevsku, které mají chóry přestavěné.

Při volbě tvaru závěru mohlo hrát roli několik věcí. Mohlo to být umístění krypty nebo například potřeba většího kněžiště. To u Tismic pravděpodobně nebylo důležité, vezmeme-li v úvahu, že byla bazilika asi součástí dvorce nebo sídla některého velmože. Tismice patrně nebyly kapitulním ani klášterním kostelem. O kryptě uvažovat nemusíme, protože se v Tismicích nejspíš nikdy nevyskytovala. Jak ale víme z ostatních bazilik, tvar závěru nakonec splňoval spíše stylovou úlohu. Krásným příkladem je Olomouc, kde byl závěr shodný s Tismicemi, ale obsahoval kryptu, která se jednoduše posunula do prostoru lodi. Naopak můžeme jmenovat svatého Vavřince, kde byl prodloužený chór bez krypty. Snad ani kněžiště zde nebylo zapotřebí příliš rozsáhlé.

Tismice mají mezi západními věžemi tribunu. Ta se obvykle vyskytovala u podélných jednolodních velmožských kostelů. Velmi podobnou tribunu máme ale dochovanou i v bazilice Na Poříčí, která sloužila jako farní kostel tamní německé komunity. Tribuna v podobě pavlače je podklenutá křížovou klenbou na pasy, které přecházejí v přípory rozšiřující západní pilíře. Prostory věží jsou podklenuty stejně. S tribunou je spojuje portál ve zdech věží. Tribuna podklenutá třemi klenbami na dva pilíře či sloupy je u venkovských kostelů běžná.²⁵⁷ U obou bazilik se tribuna mění jen v tom, že střední pole klenby odpovídá celé šíři lodi baziliky.

Dalším charakteristickým prvkem Tismic je, že postrádá transept. To není ničím zvláštní. Transept se objevuje u zhruba poloviny románských bazilik. Můžeme jen hádat, proč

²⁵⁴ PRIX 2009. str. 30

²⁵⁵ Například Doksany, Na Poříčí a přestavba svatojiříského kláštera.

²⁵⁶ Myšlena je první stavební fáze z druhé poloviny 10. století.

²⁵⁷ Nacházíme jí například u kostelů v Kondraci, Jakubu a Všerubech. MENCL 1965. str. 29–58

jej Tismice nemají. Velikostí kostela to pravděpodobně nebude. Vyšehradská bazilika transept měla a nebyla o moc větší.

Tismický kostel byl nejspíše od počátku plochostropý. Stávající klenba je barokní a žádné zbytky starších kleneb se nenašly. Klenby postranních lodí byly v českém prostředí celkem běžné. Dodnes je najdeme u baziliky svatého Jiří na Pražském hradě. Ty pocházejí asi až z její přestavby z poloviny 12. století. Doložené jsou i u svatého Petra Na Poříčí. U některých bazilik jsou předmětem diskuzí, jako například u svatého Vavřince, kde se dochovala jen klenba v severní části transeptu. Jisté nejsou ani u baziliky johanitů na Malé Straně, kde se naopak dochovala klenba jen v jižní části transeptu. Zaklenutí hlavní lodi se poprvé objevuje snad až u kláštera v Milevsku.

Asi nejzajímavějším prvkem je střídání sloupů a pilířů pod arkádami. To se objevilo už v bazilice ostrovského kláštera.²⁵⁸ Stavba této baziliky započala krátce po roce 1137²⁵⁹. Střídání v rytmu sloup, pilíř, sloup pochází nejspíš z baziliky svatého Cyriaka v Gernrode. Tou byla také pravděpodobně inspirována přestavba svatojiřské baziliky na konci 10. století.²⁶⁰ Použití saského prvku může naznačovat, že stavitel nebo fundátor kostela mohli být znalí zahraniční architektury. Tismice se ale mohli inspirovat bazilikou ostrovskou, která by mohla být prostředníkem saského prvku. Podobné rytmizování podpor je dokázané u kostela johanitů na Malé Straně. Trojlodí z třetí čtvrtiny 12. století bylo neseno sloupy střídavě kruhovými a osmibokými. Komenda johanitů asi s Tismicemi přímo nesouvisí, spíše naznačuje možný trend započatý před polovinou 12. století v ostrovsském klášteře.

Důležité je také zhodnotit podobnost tismické baziliky s ostatními stavbami v její celkové kompozici. Trojlodní bazilika se západním dvouvěžovým průčelím, bez transeptu a s východním závěrem v podobě tří apsid v jedné rovině, je postavená nad obdélným půdorysem, z něhož nic kromě apsid nevystupuje. Věže odpovídají šíři bočních lodí. Kostel je tedy ve své hmotě velmi subtilní.

V takovéto kompozici je v českém prostředí nejpodobnější ostrovské bazilice, která byla nejspíš postavena po požáru roku 1137. Půdorysně se však liší v interiéru. Ostrov má podpory blíže u sebe, a tak jedno pole hlavní lodi odpovídá přibližně poměru 1/2 délky ku šířce. Výjimkou je poslední východní travé, kde se v hlavní lodi objevuje čtvercový prostor, kterému odpovídají boční prostory v poměru 2/1, přičemž je toto travé od zbytku trojlodí odděleno

²⁵⁸ MERHAUTOVÁ 1971. str. 185, SOMMER 2020 str. 714

²⁵⁹ SOMMER 2020. str.722

²⁶⁰ MERHAUTOVÁ 1971. str. 18

nejspíše stěnami s portály. Prostory bočních lodí východního travé jsou asi také odděleny od středního chóru. Závěr je tak tvořen třemi samostatnými prostory s vlastními apsidami.²⁶¹

Naopak tismická bazilika má sloupy rozmístěné tak, že hlavní loď tvoří čtyři téměř čtvercové prostory. Boční lodi jsou přibližně poloviční šířky než hlavní loď. Prostor trojlodí není ničím kromě sloupů děleno. Proporčně se tismické trojlodí spíše podobá bazilice Na Poříčí. Celková kompozice je také podobná. Poříčská bazilika má i tribunu mezi věžemi. Rozdílné je jen ukončení bočních lodí, které má poříčská bazilika rovné.

Nabízí se také srovnání s bazilikou v Žatci, která se dochovala pouze ve zdivu západních věží současného děkanského kostela Panny Marie. Předpokládá se, že byla trojlodní bazilikou bez transeptu s třemi apsidami v jedné rovině. Ovšem jde pouze o spekulace. Půdorys ani celková hmota kostela není v dnešní době možné rekonstruovat.²⁶²

Tismice bychom měli porovnat také s bazilikami v zahraničí. V 9. století se kolem italských Benátek a Ravenny rozmohl trend návratu k římské a byzantské architektuře.²⁶³ Z tohoto období se zachovalo několik bazilik, které jsou typické svým jednoduchým půdorysem bez transeptu se třemi apsidami v jedné rovině a plochými stropy, nebo otevřeným krovem. Jednou z nich je klášterní bazilika v Pompose. Tento trend se rozšířil téměř po celém severu Itálie. Dále můžeme zmínit kostel svatého Petra a Pavla v Agliate nebo opatský kostel v Nanantole. Všechny tři baziliky mají v podstatě stejný obdélný půdorys, ze kterého vycházejí pouze tři apsidy na východě. Vzhledem k italské tradici nemůžeme u těchto kostelů hledat průčelní věže. V Nanantole nenajdeme věž vůbec. Zbylé dva kostely mají typickou kampanilu. Tyto kostely se však Tismicím podobají jen málo. Chtěl jsem spíše poukázat na podobnosti v typologii a dílčích charakteristikách, které můžeme najít na mnoha místech Evropy.

Jedním z míst, která mohla inspirovat tismický kostel, je benediktýnský klášter v německém Hirsau, jehož reformní tendence, pocházející z kláštera v Cluny, se projevily v architektuře návratem k raně křesťanským bazilikám.²⁶⁴ Tento klášter se posléze stal střediskem, ze kterého vycházel architektonický styl ovlivňující další benediktýnské kláštery směrem od Švábska přes Durynsko až do Saska. Typické příklady hirsauské školy jsou kláštery v Alpirsbachu, Paulinzelle nebo Hamersleben. I když se jedná o monumentální klášterní baziliky, Tismice s nimi sdílejí celkovou strohost v dekoraci. Ploché stropy, typické pro

²⁶¹ SOMMER 2020. str. 723, Půdorys a hmotové rekonstrukce.

²⁶² BERÁNEK/EBEL/ČECH 2004 — Jan BERÁNEK / Martin EBEL / Petr ČECH: Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci. In. Průzkumy památek XI, díl 2, 2004. str. 34

²⁶³ TOMAN 1997 — Rolf TOMAN (ed.): Romanesque. Architecture. Sculpture. Painting. Cambridge 1997. str. 78

²⁶⁴ TOMAN 1997. str. 56

hirsauské kláštery, mohly být v Tismicích zvoleny spíše kvůli domácí tradici, nebo pouze pragmaticky²⁶⁵.

Dvojtěží na západě je také typicky české, navíc se ne vždy objevuje u hirsauských kostelů. Trojce apsid je také shodná s kláštery této architektonické školy, konkrétně ve městech Hamersleben, Halberstadt, Paulinzella a Königsutter. I jiné německé kostely mají stejný závěr, zmíním alespoň Jerichow. Všechny výše zmiňované baziliky pochází z první poloviny 12. století.²⁶⁶

I v Německu můžeme nalézt baziliku redukovanou na velikost srovnatelnou s Tismicemi. Je jí kostel svatého Ondřeje v saském Ostönnen. Kostel asi z konce 12. století²⁶⁷ na západě ukončuje pouze jedna věž a na východě jedna apside. Postrádá transept. Trojlodí je zaklenuto křížovými klenbami mezi klenebními pasy. Po obou stranách se klenou čtyři arkády. Stejně jako v Tismicích se podpory střídají. Zde jsou to však mohutné pilíře s příporami uprostřed a vedle nich jsou sloupy zdvojené. Kostel je celkově masivní, nepochybně proto, že je zaklenut. Podobá se spíše typologicky, než celkovým dojmem.

Nakonec se přesuneme do Uher. Zde můžeme najít asi nejvíc podobností s tismickým kostelem. Baziliky bez transeptu s dvouvěžovým průčelím měly v Uhrách velkou tradici už od 11. století. Nejvíce se o to zasloužili benediktýni²⁶⁸. Můžeme začít opatským kostelem v Dombó. Trojlodní bazilika se dodnes nedochovala, ale známe její půdorys.²⁶⁹ Bazilika měla dvouvěžové průčelí, tři apsidy v jedné rovině a postrádala transept. Je datována na přelom 11. a 12. století.²⁷⁰ Stejný půdorys měl i benediktýnský klášterní kostel v Hronském Beňadiku na území dnešního Slovenska, také datovaný do konce 11. století.²⁷¹ Kostel v Egeru je naopak příkladem, kdy se věže posunuly nad první východní travé. Typově je tedy stejný jako kostel svatého Michala v bavorském Altenstadtu.

Ve 12. století tato tradice pokračovala například s klášterem Kapornak²⁷², který měl pouze předsazený obdélný chór před střední apsidou. Zajímavou změnu můžeme nalézt u

²⁶⁵ Plochý strop byl levnější než kamenné klenby.

²⁶⁶ Toman 1997. str. 56–67

²⁶⁷ VON MRUSEK 1972 – Romanik (=Deutsche Baukunst). Lipsko 1972. str. 224

²⁶⁸ ENTZ 1954 — ENTZ Géza: Harina (Herina) románkori temploma, in: Művészettörténeti Értesítő III, 1954 str. 20

²⁶⁹ SZAKÁCS 2023 — Béla Zsolt SZAKÁCS: Árpád-kori művészet. In. muvtor.btk.ppke, <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/dombo.htm>, vyhledáno 15. 5. 2023

²⁷⁰ SZAKÁCS 2023 — Béla Zsolt SZAKÁCS: Árpád-kori művészet. In. muvtor.btk.ppke, <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/xi-mo.htm>, vyhledáno 15. 5. 2023

²⁷¹ SZAKÁCS 2023 — Béla Zsolt SZAKÁCS: Árpád-kori művészet. In. muvtor.btk.ppke, <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/xi-mo.htm>, vyhledáno 15. 5. 2023

²⁷² Dnes Nagykapornak

kostelů v Herině²⁷³ a Kemece. Tyto dva kostely mají sice tři apsidy, boční jsou ale vyhloubené do tloušťky zdi, takže v exteriéru budí kostely dojem, že mají apsidu pouze jednu.

Ze 13. století se velmi dobře dochovaly baziliky v Lébény, Jáku a Tūrje²⁷⁴. Pouze bazilika v Lébény má apsidy v jedné rovině. Ostatní dvě mají předsazený obdélný chór. Všechny tři baziliky také spojuje jejich délka kolem třiceti metrů a poměrně nečleněné trojlodí. Kromě Tūrje, kde má trojlodí tři travé, mají zbylé dvě baziliky travé pouze čtyři. V Uhrách byly nejspíš častěji používané pilíře než sloupy. Jediný sloupový kostel z výše uvedených je v rumunské Herině. Zaklenuty jsou kostely ze 13. století. Kostely v Kemece a Herině jsou plochostropé. Ostatní kostely jsou známy pouze z archeologických průzkumů.

Přejdeme-li na detaily, budou nás nejvíce zajímat lizénové rámce s obloučkovým vlysem a následně výzdoba podpor arkád. Mohli bychom se také podívat na techniku zdění, která by napověděla dobu vzniku. Výzkum Karla Kibice²⁷⁵ ale jasně ukazuje, že je celý kostel několikrát přestavovaný a dozdívaný. Pokud ve zdivu nachází autentické řady kvádrů, konstatuje pouze, že je románské.

Kdy se na českém území poprvé objevil obloučkový vlys, není úplně jasné. Podle některých historiků se poprvé objevil už na svatovítské rotundě při její přestavbě po roce 976.²⁷⁶ Někdo mluví u rotundy pouze o lizénách.²⁷⁷ Na dochovaných stavbách se obloučkový vlys objevuje až v první čtvrtině 12. století²⁷⁸, i když je pravděpodobné, že zdobily i starší stavby. Vlys tismické baziliky má pravidelně půlkruhový tvar. Oblouky jsou profilovány jedním odstupněním a spočívají na klínových konzolkách, které na střední apsidě zdobí stejný odskok jako obloučky vlysu. Vedlejší apsidy mají konzolky odlišné. Postrádají odskočení v profilu, zato je jejich horní část, na kterou dosedají obloučky, opatřena jakousi krycí deskou. Vzhledem k barevnosti kamenů, ze kterých jsou tesány konzolky, vlys i římsa barokního profilu vedlejších apsid, je pravděpodobné, že jejich výzdoba není původní.²⁷⁹ Lizény profilaci postrádají, vlys tedy svým profilem nenavazuje.²⁸⁰ Jelikož jsou korunní římsy všech apsid předělané, nemůžeme říct, jestli měly vlysy i zubořez.

Půlkruhový oblouk vlysu s klínovými konzolkami je typický pro druhou polovinu 12. století. Zvláště pak pro třetí čtvrtinu. Najdeme je u kostelů v Mohelnici nad Jizerou, Plaňanech,

²⁷³ Dněšní Rumunsko

²⁷⁴ SZAKÁCS 2023 — Béla Zsolt SZAKÁCS: Árpád-kori művészet. In. muvtor.btk.ppke, romanika/xiii-mo.htm, vyhledáno 15. 5. 2023

²⁷⁵ KIBIC 2011. str. 15–26

²⁷⁶ MENCL 1965. str. 46

²⁷⁷ PRIX 2009. str. 17

²⁷⁸ Kostel svatého Havla ve Zbraslavi, MERHAUTOVÁ 1971. str. 376, PRIX 2009. str. 31

²⁷⁹ KIBIC. 2011. str. 24

²⁸⁰ KIBIC 2011. str. 24, Karel Kibic to však u hlavní apsidy považuje za autentický detail.

Dolních Chabrech nebo na starších ve Zbraslavi²⁸¹ a rotundě svatého Kříže v Praze²⁸². Poslední zmiňovaná má však vlysy z 19. století²⁸³, můžeme však předpokládat, s určitou rezervou, že zde dříve byly také. U kostelů v Mohelnici a Dolních Chabrech je půlkruh dodržen i u kraje vlysu, kde přechází do lizény a nemá shodný poloměr. Profilace tismického vlysu je výjimečná. Pouhý jeden odskok se totiž nevyskytuje ani u kostelů 13. století, kde je profilace bohatší. Navíc začíná obloučkový vlys postrádat konzolky, které buď jen zmizí, nebo je vlys proměněn v kontinuální vlnovku, jak jej známe z Vroutku a Potvorova.

K upřesnění datace by nám mohl pomoci i jev známý z Rovné u Stříbrné Skalice²⁸⁴. Totiž že se oblouky vlysu zužují a neopisují přesný půlkruh. Stejný fenomén můžeme vidět už na jižním průčelí kostela v Jakubu. V tomto případě ale nemůžeme bezpečně říct, jestli šlo o vývoj, nebo stylovou pluralitu. Jiné příklady se mi nepodařilo najít. Ani technika vytvoření vlysu nám nijak nepomůže. Vlys býval vytesán do dvou řad kvádrového zdiva. Horní řada tvořená vyššími kameny má vždy v jednom kvádru vytesán oblouk. Spodní řada z nižších kamenů pak nejčastěji střídala kvádry v délce oblouku s malými kvádríky tesanými do podoby konzolek. Tato technika se většinou nemění ani se stylově mladšími vlysy.

Dalším důležitým prvkem, který nám může pomoci s datací, jsou podpory arkád. O střídání podpor se zmiňuji výše. Zde mi půjde o stylovou stránku. Hranolové pilíře čtvercového půdorysu jsou zdobeny náběžní římsou a patkou. Náběžní římsa se skládá ze dvou lysis nad sebou, ukončených abakem. Patky nejsou zcela čitelné kvůli poškození. Navíc jsou odlišné. Můžeme ale říct, že byly nejspíš ve tvaru zvonovnice.

Sloupy nám mohou říct víc. Kubické hlavice s hladkými půlkruhovými čely bez jakéhokoliv dekoru jsou ukončeny náběžní římsou, která se skládá z lysis a abaku. Pouze západní sloup severní arkády má lysis nad sebou dvě. Poměry výšek mezi lysis a abakem jsou na každém sloupu jiné. Dá se soudit, že byly římsy upravovány, nebo nahrazovány. Jediný sloup, který má shodnou římsu s pilíři, je už zmiňovaný západní sloup severní arkády. Jestli je tato římsa původní, nevíme. Osobně si myslím, že není, protože hlavice sloupu se zdá být podseknutá, aby se nad ni vešla římsa. Přejít dříku v hlavici nejspíš nezvýrazňoval prstenec.

Patka sloupu má antikizující profil, skládající se z toru, trochilu a toru. Ze spodního toru vycházejí diagonálně do rohů fragmenty nárožních drápků. Tento stav je dochovaný pouze na

²⁸¹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 376, první čtvrtina 12. století. PRIX 2009. str. 31, počátek 12. století.

²⁸² LÍBAL 1983. str. 70, rané 12. století.

²⁸³ LÍBAL 1983. str. 83

²⁸⁴ Datace tohoto kostela se pohybuje od roku 1180 do první čtvrtiny 13. století.

západním sloupu jižní arkády. Ostatní patky jsou buď předělané, vyspravené, nebo z poloviny chybí. Poslední případ je opět u západního sloupu severní lodi, který se zdá nejméně autentický.

Románské hlavice sloupů, jak nastínil Mencl²⁸⁵, se vyvíjely ve dvou paralelních stylech. Zaprvé to byl styl vycházející z antické korintské hlavice, který pro naši interpretaci nebude důležitý. Tím druhým je krychlová hlavice, u které akantový list zůstává pouze v podobě reliéfu, nebo mizí úplně. Příkladem této kubické hlavice v našem 11. století je západní krypta baziliky svatého Víta. Tismice vykazují možnou znalost hirsauké benediktýnské architektury.²⁸⁶ Hirsauká tendence odstraňovat z architektury dekoraci²⁸⁷ je na hlavicích sloupů aplikovaná až striktně. Na druhou stranu v celkové hmotě se hirsaukým²⁸⁸ podobají spíše hlavice nové krypty ve Staré Boleslavi. Ty jsou ve své podstatě spíše kvádrem se zaoblenými rohy, zatímco tismické sloupy mají jasná půlkruhová čela, trojúhelníkové segmenty a kruhový dřík, přičemž je vždy zřetelné, kdy jedno končí a druhé začíná. Tvarem se tak podobají spíše sloupům v kryptách baziliky svatého Víta. Také některé sloupy z předsíně pod kůrem doksanské baziliky jsou tismickým podobné. Ty spadají patrně do druhé fáze stavby kláštera z konce 12. století,²⁸⁹

Závěr

Kostel Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích je ojedinělý příklad bazilikální stavby takto malých rozměrů. I když by se zdálo, že jde o zcela výjimečnou stavbu, v kontextu románské architektury má své předchůdce, ale i současníky. Podobných rozměrů nabývá bazilika svatého Vavřince na Vyšehradě, která je nejspíš z konce 11. století. Tu Helena Soukupová interpretuje jako palácovou kapli krále Vratislava, který svůj dvůr přesídlil právě na Vyšehrad. Další malá bazilika se torzovitě dochovala v Živohošti. Tuto baziliku Merhautová i Prix kladou také ke konci 11. století. Prix ji dává za příklad knížecí fundace.

Otázka datace tismické baziliky není vůbec snadná. Zhodnotíme-li dekoraci kostela, moc se nedozvíme. Kostel je vlastně velmi strohý. Výzdoba se zaměřuje hlavně na východní závěr. Lizény a obloučkový vlys nejsou ničím výjimečné. Pouze profilace obloučkového vlysu jedním odskočením může napovídat mladší dobu vzniku. Stejný profil má i obloučkový vlys

²⁸⁵ MENCL 1950. str. 1–5

²⁸⁶ MENCL 1950. str. 3

²⁸⁷ TOMAN 1997 str. 57

²⁸⁸ Klášterní kostel v Alpirsbachu, Paulinzelle, nebo Schaffhausenu

²⁸⁹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 115–116

kostela svatého Ondřeje v Krakově. Kostel je datován na přelom 12. a 13. století.²⁹⁰ Jinde jsem však tento profil neviděl. České kostely druhé poloviny 12. století mají téměř vždy stejné vlysy. Ty jsou tvořeny pravidelným půlkruhem a konzolkami ve tvaru klínu. Často je vlys korunován zubořezem. Takovýto vlys nacházíme už na přestavbě svatojiřské baziliky ze čtyřicátých let 12. století. Kromě zubořezu, který se v Tismicích buď nevyskytoval, nebo nedochoval, a odskočení v profilu, je tvar vlysu vlastně stejný. Technika osazení vlysu do kvádrového zdiva se v Čechách neměnila od 12. až do první třetiny 13. století, takže z ní také žádnou informaci nezískáme.

Sloupy arkád, a zvláště jejich hlavice, jsou také zajímavé. Už Mencil²⁹¹ sloupy přirovnával k architektuře hirsauské. Je pravda, že svou strohostí jsou podobné sloupům klášterů v Paulinzelle, Alpirsbachu, Hamersleben a dalších. Problematická je ale celková hmota hlavic, kterou jsem nastínil výše. Hlavice bych spíše přirovnal ke sloupům v kryptách svatovítské baziliky na Pražském hradě. I u svatovítských krypt je plocha hlavic jasně rozdělená na půlkruhová čela a náběžníky. Také se dá souhlasit, že jsou sloupy v kryptách svatovítské baziliky podobné jednomu sloupu v kryptě kostela svatého Serváce v Quedlinburgu. Návaznost na tento kostel samozřejmě nemůžeme dokázat, ale je to příklad možného vlivu. Ještě můžeme zmínit přízemní prostor věže kostela ve Svojsíně z konce 12. století²⁹². Ta je zaklenuta na střední sloup s hlavicí velmi podobnou tismickým sloupům. Na začátku 13. století²⁹³ můžeme podobné hlavice také najít pod tribunami kostelů v Libčanech a Žabonosech. Hlavice v Žabonosech je hmotově téměř stejná s Tismicemi. Asi nejpodobnější sloup můžeme nalézt v Praze v dochovaném románském domě dnes č. p. 16 na Starém městě. Dům se datuje do druhé poloviny 12. století.²⁹⁴

Datace pomocí hlavic sloupů je tedy v Tismicích nejednoznačná. Nepochybně nepatří do 11. století jako svatovítská bazilika. Může se ale jednat o záměrnou aluzi, návrat k tradici, ale nemusí. Hirsauskou školu bych viděl maximálně jako inspiraci pro celkovou strohost kostela, i když ta nemusí být ničím inspirovaná. Může se jednat například o šetření financí. Hirsauské hlavice mi přijdou hmotově odlišné na to, aby je Tismicce napodobovaly. Už také proto, že tvary půlkruhových čel i náběžníků jsou v Tismicích provedeny velmi kvalitně. Nemá

²⁹⁰ VRTĚLOVÁ 2019 — Denisa VRTĚLOVÁ: Románský obloučkový vlys ve střední Evropě (diplomová práce na Filozofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2019. str. 225

²⁹¹ MENCL 1950. str. 3

²⁹² MERHAUTOVÁ 1971. str. 377, POCHE 1980 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 3. Praha 1980. str. 490

²⁹³ MERHAUTOVÁ 1971. str. 379

²⁹⁴ DRAGOUN 2017 — Zdeněk DRAGOUN: Románský dům Andělská kolej. In. Praha archeologická, <http://www.praha-archeologicka.cz/p/334>, vyhledáno 20. 5. 2023

cenu si myslet, že by hlavice byly nezdařilou nápodobou hirsauských. Dataci by také mohly pomoci nárožní drápky patek sloupů, ty ale nejsou ve stavu, který by dovoloval je interpretovat.

Podle architektonických detailů bych kostel mohl zařadit zhruba do poslední čtvrtiny 12. století. Mencl datoval²⁹⁵ sloupy do roku 1210, ale myslím, že takováto hlavice mohla být klidně o něco starší. Věřím, že by v dataci mohl pomoci i románský portál, který se ovšem nedochoval.

Z typologického hlediska bych se přiklonil k názoru, že je bazilika možná i pokračovatelem, určitě však velmi podobná bazilice ostrovského kláštera z druhé čtvrtiny 12. století. V exteriéru byly kromě velikosti téměř shodné. Interiér je sice v Ostrově odlišný, hlavně kvůli odděleným chórům, spojuje je však střídání sloupů s pilíři, které má dokonce v lodi stejný počet podpor. Tedy obě baziliky následují schéma sloup, pilíř, sloup, pomíneme-li pilíře nesoucí dvojvěží. Otázka návaznosti přímo na Německo, hlavně na kostel svatého Cyriaka v Gernrode, je určitě na místě. Osobně si myslím, že je to spíš aluze na Ostrovský klášter, který tento typ převzal ze Saska. Tím bychom mohli bezpečně říct, že jsou Tismice mladší než Ostrov, což nám dataci moc nezpřesňuje. Tribuna mezi věžemi nám může kostel přiblížit k farní bazilice Na Pořící zhruba z poloviny 12. století.

Zajímavé je i srovnání tismické baziliky se zahraničními. Itálie je výše zmíněna spíše kvůli tomu, že zde typ bazilikálního kostela vznikl a udržel se tam velmi dlouho. Zmíněné italské baziliky jsou zajímavé tím, že postrádají transept a zároveň mají tři apsidy v jedné rovině. Konečně k nim můžeme zmínit i baziliku svatého Ambrože v Miláně. Nemyslím si však, že by italské bazilikální typy měly nějaký vliv na Tismice. Spíš na vývoj románské architektury celkově.

Německo mělo na tismický kostel vliv spíš v slohové než typologické rovině, jak bylo uvedeno výše. Tři apsidy v jedné rovině se objevují často právě u benediktýnských klášterů jejichž architektura je ovlivněná hirsauskou reformou. Tyto klášterní kostely měly snad vždy transept. I celkové rozvržení kostelů bylo složitější.

Největší podobnost jsem našel u uherských benediktýnských kostelů, které se běžně stavěly jako trojlodní baziliky bez transeptu, se západním dvojvěžím a třemi apsidami v jedné rovině. Jejich lodi byly dokonce často členěny do čtyř travé, stejně jako v Tismicích. Tento typ baziliky se v Uhrách stavěl už od 11. století a vydržel až do 13. století. Otázka, zda by uherské kostely mohly ovlivnit Tismice, asi zůstane nezodpovězená. Můžu pouze říct, že jestli se Tismice inspirovaly v zahraničí, typ baziliky by pravděpodobně mohl být z Uher.

²⁹⁵ MENCL 1950. str. 3

V datování nám samotný typ baziliky moc nepomohl. Klášterní baziliky v Čechách a na Moravě sice vykazují koncem 12. století větší složitost v půdorysu. Zvětšovaly se chóry, přidávaly se kaple a začínaly se klenout i hlavní lodi. To však nemuselo mít vliv na malý venkovský kostel. Tismická bazilika je zjednodušená do takové míry, že je vlastně nadčasová.

K teorii Karla Kibice o absenci věží bych řekl, že je zajímavá. Avšak nepočítá s tím, že stávající věže mohly pouze nahradit starší. Jeho teorie nevyvolala snad žádnou debatu. Navíc věže zasazuje do doby pozdně gotického portálu. Proč by měly být věže záměrný anachronismus, když portál byl poplatný své době. Tyto skutečnosti mě přesvědčují o nepravděpodobnosti teorie. Poslední pomůckou datace jsou nástěnné malby, které se však dochovaly pouze fragmentárně. Všetečková je datovala kolem roku 1200.²⁹⁶ To by podporovalo dataci kostela do poslední čtvrtiny 12. století.

Zbývá zodpovědět otázku fundace kostela. Je téměř jisté, že šlo o panský kostel, nikoli klášterní. Archeologický výzkum se sice u kostela nikdy nedělal, ale lokalita téměř s jistotou vylučuje klášterní budovy. Navíc se na kostelu nenašly žádné pozůstatky připojení klášterních budov. Merhautová připomíná starší teorie, že byl kostel knížecí nebo možná královskou fundací některého z Přemyslovců.²⁹⁷ Tato teorie stojí pouze na domněnce, že by Tismice mohly být majetkem Přemyslovského rodu před vládou Jana Lucemburského.²⁹⁸ Fundace knížete nebo krále by mohla vysvětlovat podobu kostela. Tismice by se tak připojily ke starším bazilikám na knížecích dvorcích. Je tedy celkem pravděpodobná, ale není ničím podložená.

Kostel stejně jako kníže mohl založit i bohatý velmož. V druhé polovině 12. století byli velmoži natolik bohatí, že zakládali i kláštery. Můžeme zmínit šlechtice Miroslava, který nechal postavit cisterciácký klášter v Sedlci snad už roku 1142.²⁹⁹ Další takovouto fundací je premonstrátský klášter v Milevsku. Řekl bych tedy, že je stejně pravděpodobné, že kostel založil některý z velmožů, stejně jako někdo z rodu Přemyslovců.

Když se koukneme na kostely středních Čech od poloviny 12. století, můžeme vidět stále více tendencí stavět neobvyklé typy kostelů. Ať už je to kostel svatého Prokopa v Záboří nad Labem nebo svatého Petra a Pavla v Řeporyjích a jemu podobný kostel v moravských Řezovicích. Dále můžeme zmínit neobvyklé začlenění dvou věží do hmoty jednolodního kostela, jako je tomu v Kondraci nebo u svatého Havla v Poříčí nad Sázavou, který má dokonce

²⁹⁶ VŠETEČKOVÁ 2011. str. 235

²⁹⁷ MERHAUTOVÁ 1971. str. 343

²⁹⁸ Tamtéž

²⁹⁹ MERHAUTOVÁ 1971. str. 310, PRIX 2009. str. 45–46, píše, že se o Sedlci, stejně jako Podlažicích a Hradišti nad Jizerou nedá nic soudit, kvůli nedochovaným stavbám.

kryptu. Vypadá to tedy, že velmoži v této době měli potřebu stavět co možná nejrepresentativnější kostely. Jedním z nich by mohl být i velmož z Tismic.

Práce synteticky shrnuje dosavadní bádání o tismickém kostelu. Snaží se jej porovnat a zhodnotit. Případně poukázat na vyvrácené chyby. U Tismic není překvapivé, že se dřívější badatelé často neshodovali. Například Josef Neuwirth a Bernhard Grueber kostel datují k roku 1200, zatímco Merhautová jej posouvá do třetí čtvrtiny 12. století. Lehner se domníval, že je kostel ještě starší. Pravdou je, že kostel nenabízí moc vodítek a ta, která máme, se dají interpretovat různě.

Osobně jsem kostel zasadil ke konci 12. století, avšak nemůžu si tím být úplně jistý. Spíše tomu přisuzuji největší pravděpodobnost. Kostel by si také zasloužil další výzkum. Nejvíce bych uvítal archeologický, který by mohl odhalit zbytky dvorce nebo panského sídla. Také by se archeologie mohla zaměřit na údaj z nalezené pamětní desky, který píše o založení kostela už roku 905.³⁰⁰ Bohužel jsem o této desce nečetl nikde kromě *Raně středověké architektury v Čechách*³⁰¹. Osobně bych také rád slyšel debatu ohledně Kibicovy teorie, i když je možné, že mlčení na toto téma je všeříkající.

³⁰⁰ MERHAUTOVÁ 1971. str. 342

³⁰¹ MERHAUTOVÁ 1971

Seznam použité literatury

ARIJČUK 2019 — Petr ARIJČUK: Bůh Otec s anděly v Tismicích. Nově zjištěná zakázka Josefa Ignaze Mildorfera pro Marii Terezii vévodkyni savojskou. In. Zprávy památkové péče 79, 2019, 235–237

BERÁNEK/EBEL/ČECH 2004 — Jan BERÁNEK / Martin EBEL / Petr ČECH: Děkanský kostel Nanebevzetí Panny Marie v Žatci. In. Průzkumy památek XI, díl 2, 2004, 3–50

BLÁHOVÁ/FROLÍK/PROFANTOVÁ 1999 — Marie BLÁHOVÁ / Jan FROLÍK / Nad'a PROFANTOVÁ: Velké dějiny zemí Koruny české. Svazek I. Do roku 1197. Praha/Litomyšl 1999

BENEŠOVSKÁ 2001 v Klára BENEŠOVSKÁ (et al.): Architektura románská. Praha 2001

DRAGOUN 2017 — Zdeněk DRAGOUN: Románský dům Andělská kolej. In. Praha archeologická, <http://www.praha-archeologicka.cz/p/334>, vyhledáno 20. 5. 2023

ENTZ 1954 — ENTZ Géza: Harina (Herina) románkori temploma, in: Művészettörténeti Értesítő III, 1954, 20–33

GRUEBER 1871 — Bernhard GRUEBER: Die Kunst des Mittelalters in Böhmen I. Vídeň 1871

CHADRABA 1984 — Rudolf CHADRABA (ed.): Dějiny českého výtvarného umění I. Od počátků do konce středověku. Praha 1984

HEJNA 1957 — Antonín HEJNA: Bazilika v Teplicích a svatojiřská přestavba po roce 1142. In. Umění věků. sborník k 70. narozeninám profesora Dra Josefa Cibulky, 1957, 54–59

HEJNA 1976 — Antonín HEJNA: Venkovská opevněná sídla 10. – 13. století v Čechách. In: Archeologické rozhledy XXVIII, 1976, 279–293

HLOBIL 1988 — Ivo HLOBIL: Neuzavřená diskuse k přemyslovskému paláci v Olomouci. In: Umění, 1988, 166–168

KAŠIČKA/NECHVÁL 1976 — František KAŠIČKA / Bořivoj NECHVÁTAL: Otonská architektura na Vyšehradě a její rekonstrukce. In: Umění, 1976, 429–433

KIBIC 2011 — Karel KIBIC: Kvádrové zdivo kostela v Tismicích. In Dějiny staveb, 2011, 15–26

KOTRBOVÁ 1957 — Marie A. KOTRBOVÁ: Tismická madona. In. Časopis Společnosti přátel starožitností LXV, 1957, 197–200

- KUTAL 1942 — Albert KUTAL: Gotické sochařství v Čechách a na Moravě. Praha 1942
- KUTHAN 2018 — Jiří KUTHAN (et al.): Dílo knížat a králů z rodu Přemyslovců. Praha 2018
- LEHNER 1888–1889 — Ferdinand LEHNER: Kostel tismický. In. Method XIV, 1888–1889, 38–40
- LEHNER 1905 — Ferdinand LEHNER: Dějiny umění národa českého. Díl I. svazek II. Praha 1905
- LÍBAL 1961 — Dobroslav LÍBAL: Architektura románská. In. WIRTH/MÜLLEROVÁ – Zdeněk WIRTH / Augusta MÜLLEROVÁ (eds.): Architektura v českém národním dědictví. Praha 1961
- LÍBAL 1974 — Dobroslav LÍBAL: Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. In: Umění XXII, 1974, 160–175
- LÍBAL 1983 — Dobroslav LÍBAL: Architektura. In. Emanuel POCHE (ed.): Praha středověká. Praha 1983
- LÍBAL 1988 — Dobroslav LÍBAL: Přemyslovský palác v Olomouci. Vrcholné dílo románské architektury ve střední Evropě. in: Umění, 1988, 169–170
- MENCL 1950 — Václav MENCL: Románská a gotická hlavice jako prostředek k datování české architektury. In. Zprávy památkové péče X, 1950, 1–24
- MENCL 1965 — Václav MENCL: Panské tribuny v naší románské architektuře. In: Umění XIII, 1965, 29–62
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1963 — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: K problematice české architektury 12. století. In: Umění XI, 1963, 81–91
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1966 — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Příspěvek ke katalogu raně středověké architektury v Čechách. In: Umění XIV, 1966, 65–69
- MERHAUTOVÁ 1971 — Anežka MERHAUTOVÁ: Raně středověká architektura v Čechách. Praha 1971
- MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ 1974 — Anežka MERHAUTOVÁ-LIVOROVÁ: Doplněk řady raně středověkých kostelů. In: Umění XXII, 1974, 175–177
- MERHAUTOVÁ 1979 — Anežka MERHAUTOVÁ: Frühmittelalterliche oder romanische Kunst in Böhmen. In. Umění XXVII, 1979, 515–533
- MERHAUTOVÁ/SOMMER 1999 — Anežka MERHAUTOVÁ / Petr SOMMER: Strahovský klášter. Jeho založení a románská bazilika. In. Umění XLVII, 1999, 154–168

- MERHAUTOVÁ/TŘEŠTÍK 1984 – Anežka MERHAUTOVÁ / Dušan TŘEŠTÍK: Románské umění v Čechách a na Moravě. Praha 1984
- NECHVÁTAL 2007 — Bořivoj NECHVÁTAL: K poznání raněstředověké baziliky sv. Vavřince na Vyšehradě. In. *Archaeologia historica* XXXII, 2007, 405–429
- NEUWIRTH 1888 — Josef NEUWIRTH: Geschichte der christlichen Kunst in Böhmen. Praha 1888
- OTTOVÁ 1998 — Michaela OTTOVÁ (et al.): Katalog odcizených a nezvěstných uměleckých děl I. Praha 1998
- PETRASOVÁ/ŠVÁCHA 2017 — Taťána PETRASOVÁ / Rostislav ŠVÁCHA (eds.): Dějiny umění v českých zemích 800–2000. Praha 2017
- PODLAHA 1907 — Antonín PODLAHA: Politický okres českobrodský. Tismice. In. *Soupis památek historických a uměleckých v království Českém*. Praha 1907
- POCHE 1980 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 3. Praha 1980
- POCHE 1982 — Emanuel POCHE (ed.): Umělecké památky Čech 4. Praha 1982
- POCHE 1983 — Emanuel POCHE (ed.): Praha středověká. Čtvero knih o Praze. Praha 1983
- PRIX 2009 — Dalibor PRIX: Hlava první. In. Petr KRATOCHVÍL (ed.): *Velké dějiny země Koruny České*. Tematická řada: *Architektura*. Praha 2009
- RADOVÁ-ŠTIKOVÁ 2010 — Milada RADOVÁ-ŠTIKOVÁ: Příspěvky k otázce nejstarších českých zděných domů. In. *Zprávy památkové péče* LXX, 2010, 383–386
- RICHTER/MERHAUTOVÁ/BRICHÁČEK/SOMMER 1990 — Miroslav RICHTER / Anežka MERHAUTOVÁ / Pavel BRICHÁČEK / Petr SOMMER: Bazilika s první jižní kaplí ostrovského kláštera. In: *Umění* XXXVIII, 1990, 185–193
- ROKOVSKÝ 2004 — Jaroslav ROKOVSKÝ (ed.): *Žatec. Historie, Kultura, Lidé*. Praha 2004
- ROYT 2002 — Jan ROYT: *Středověké malířství v Čechách*. Praha 2002
- SZAKÁCS 2023 — Béla Zsolt SZAKÁCS: *Árpád-kori művészet*. In. *muvtor.btk.ppke*, <http://muvtor.btk.ppke.hu/romanika/>, vyhledáno 15. 5. 2023
- SEDLÁKOVÁ/FOSTER 2020 — Žaneta SEDLÁKOVÁ / Linda FOSTER: *Archeologický atlas kláštera Kladruby*. Plzeň 2020
- SCHMIDT/LORENZ 1853 — Prokop SCHMIDT / Franz LORENZ: *Obrazy starožitných staveb v Čechách*. Praha 1853
- SKAROLKOVÁ 2016 — Eva SKAROLKOVÁ: *Restaurování nástropních a nástěnných maleb v kostele Nanebevzetí Panny Marie v Tismicích*. Praha 2016

SOMMER 2020 — Petr SOMMER: Století archeologického výzkumu ostrovského kláštera. In. *Archeologia historica XLV*, 2020, 713–731

SOUKUPOVÁ 2005 — Helena SOUKUPOVÁ: K problematice Vyšehradu. In. *Průzkumy památek XII*, 2005, 3–54

TOMAN 1997 — Rolf TOMAN (ed.): *Romanesque. Architecture. Sculpture. Painting*. Cambridge 1997

TOMEK 1873 — Wacław Władiwoj TOMEK: *Regesta decimarum papalium*. Praha 1873

VŠETEČKOVÁ 2011 — Zuzana VŠETEČKOVÁ: *Středověká nástěnná malba ve středních Čechách*. Praha 2011

VON MRUSEK 1972 – Romanik (=Deutsche Baukunst). Lipsko 1972

VRTĚLOVÁ 2019 — Denisa VRTĚLOVÁ: *Románský obloučkový vlys ve střední Evropě* (diplomová práce na Filosofické fakultě Univerzity Palackého v Olomouci). Olomouc 2019.

WIRTH 1931 — Zdeněk WIRTH (ed.): *Dějepis výtvarného umění v Čechách*. I. díl. Praha 1931

ŽEMLIČKA 1997 — Josef ŽEMLIČKA: *Čechy v době knížecí*. Jihlava 1997

Prameny

Státní oblastní archiv Praha, fond Vs Kostelec nad Černými lesy, spisové oddělení Politica, kt. 429, složka č. 262

Přílohy

1. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z jihozápadu

2. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na západní průčelí**

3. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na jižní fasádu**

4. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na východní fasádu**

5. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail obloučkového vlysu hlavní apsidy

6. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, jižní pozdně gotický portál**

7. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, západní portál, asi polovina 18. století**

8. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled do lodi od západního vstupu

9. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na západní tribunu**

10. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z hlavní lodi do lodi vedlejší

11. **Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, první sloup ze západu severní arkády**

12. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail na římsu pilíře

13. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail kubické hlavice sloupu

14. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail patky sloupu s fragmenty nárožních drápků

15. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, kvádry s obloučkovým vlysem druhotně použity v druhém patře severní věže.

16. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, jižní pilíř nesoucí tribunu, detail na konsekrační kříž, asi konec 12. století

17. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Fragment románské malby na severním polopilíři

18. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Fragment románské malby na jižním polopilíři

19. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail tabernáku, Panna Marie Tismická, kolem roku 1410

20. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na hlavní oltář

21. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, dřevěná kazatelna, asi polovina 18. století

22. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnné malby klenby hlavní lodi, mariánský cyklus, polovina 18. století, asi Jan Svoboda

23. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba severní apsidy, svatý Jan Nepomucký, polovina 18. století, asi Jan Svoboda

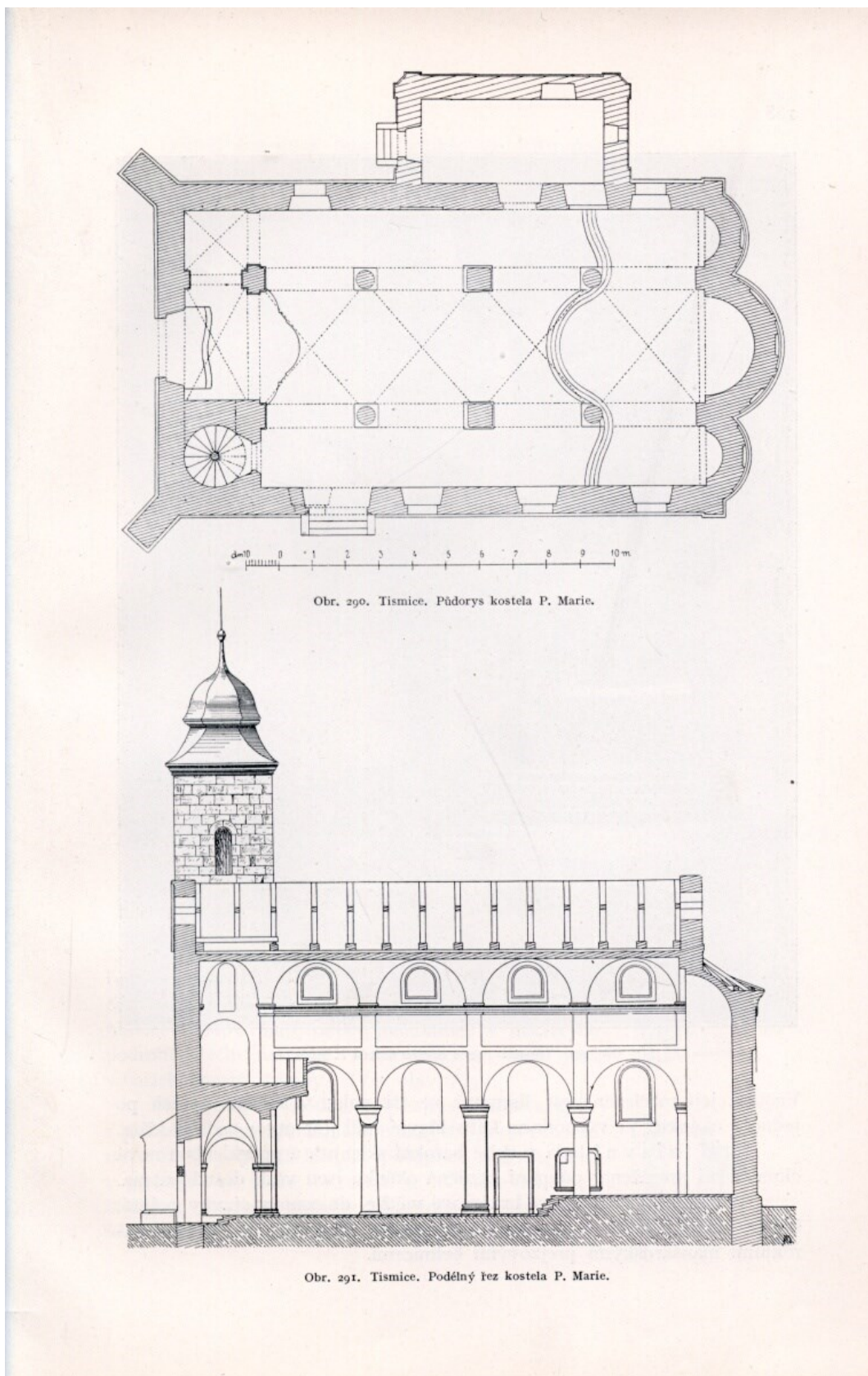
24. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba jižní apsidy, svatá Anna s Pannou Marií a svatým Josefem, polovina 18. století, asi Jan Svoboda

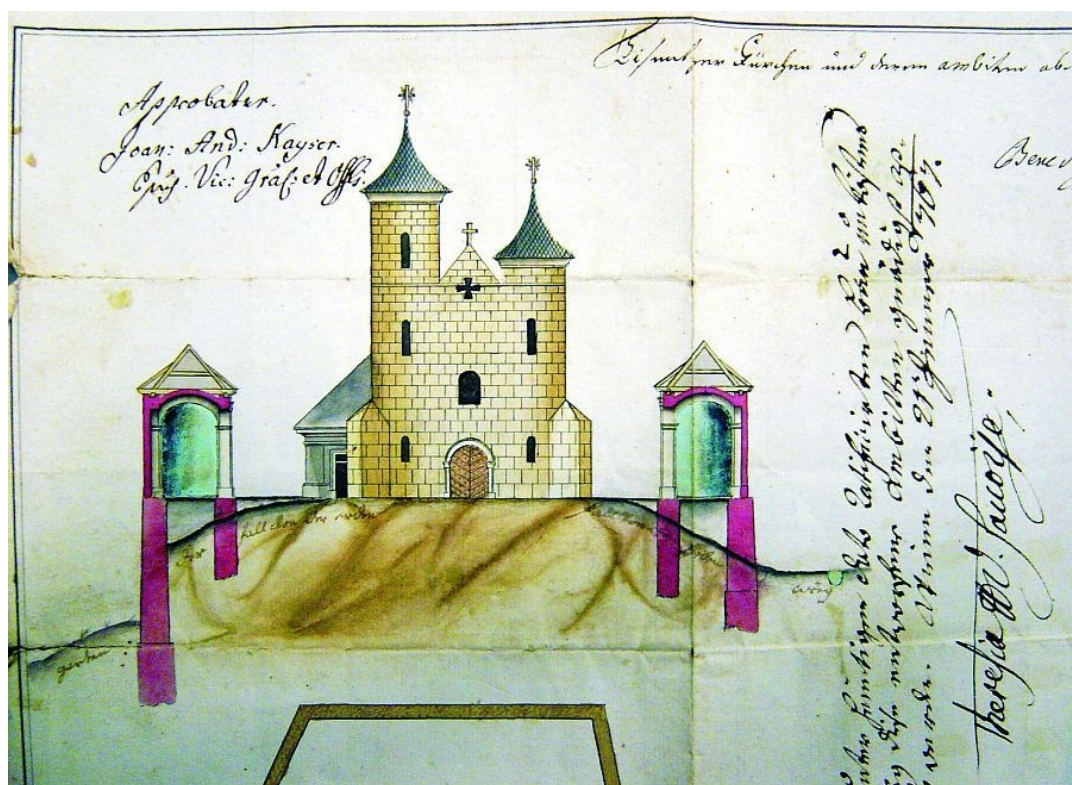
25. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba hlavní apsidy, Bůh otec na nebesích s anděly, polovina 18. století, Josef Ignaz Mildorfer

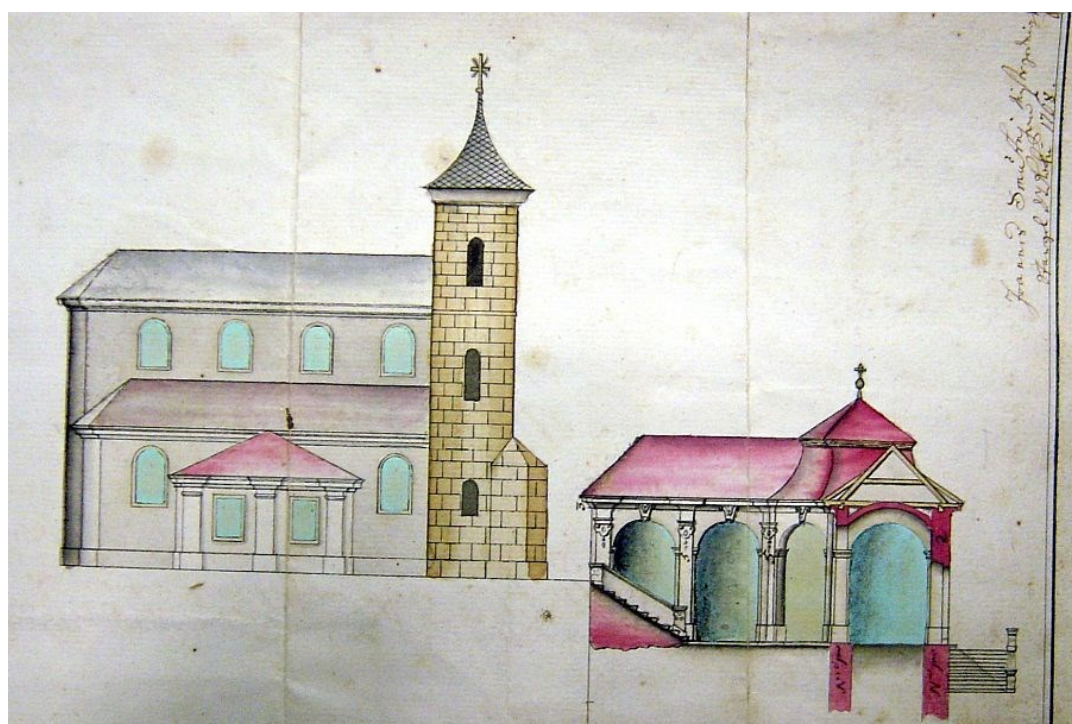
26. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, půdorys a podélný řez kostelem

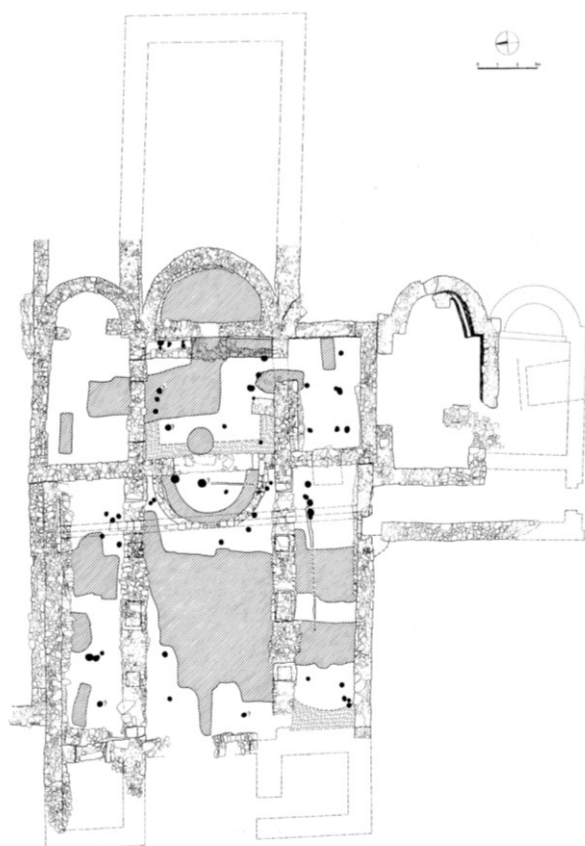
27. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, plán na přestavbu kostela se hřbitovem, západní řezopohled, 1767-1768, J. V. Smutný

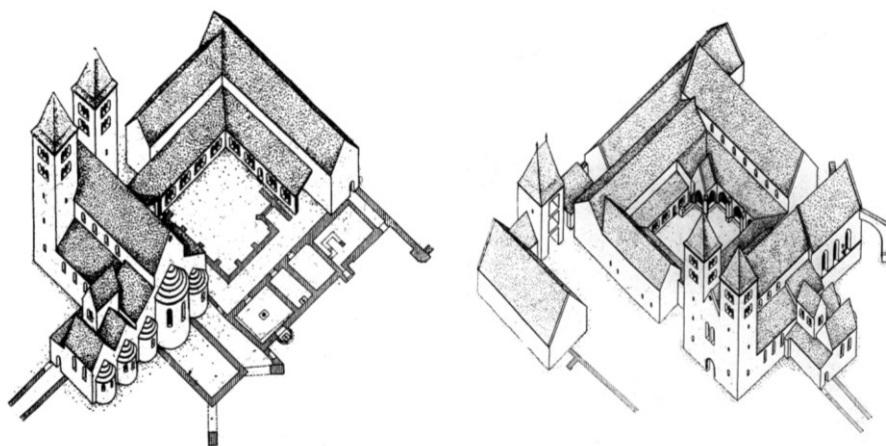
28. Tismice, kostel Nanebevzetí Panny Marie, plán na přestavbu kostela se hřbitovem, severní řezopohled, 1767-1768, J. V. Smutný

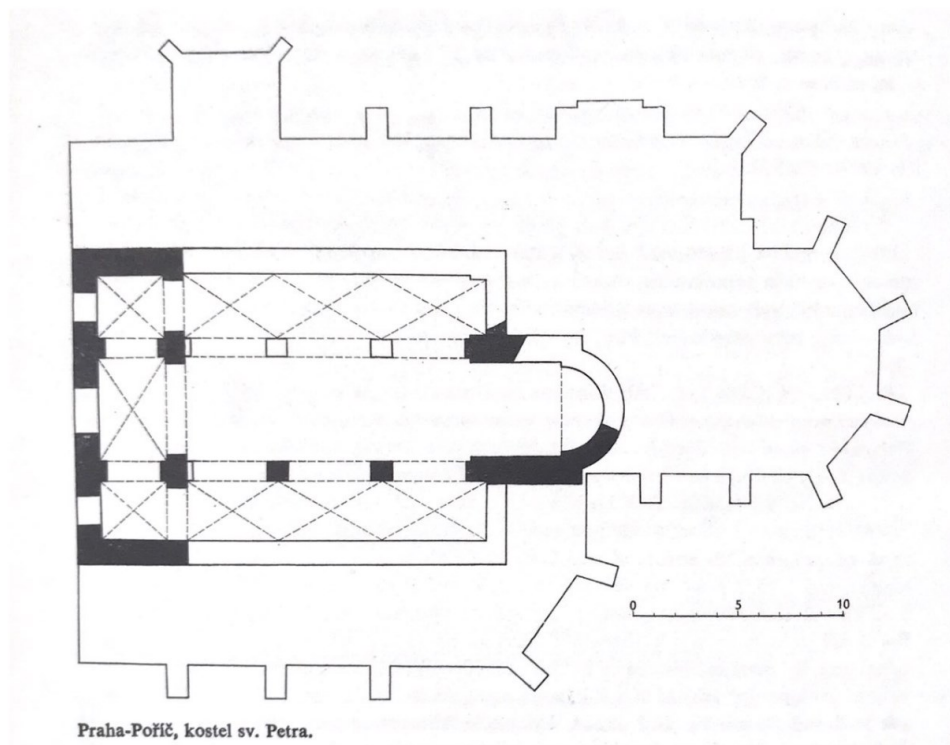
29. **Ostrov u Davle, klášterní bazilika, půdorys archeologického výzkumu, po roce 1137**

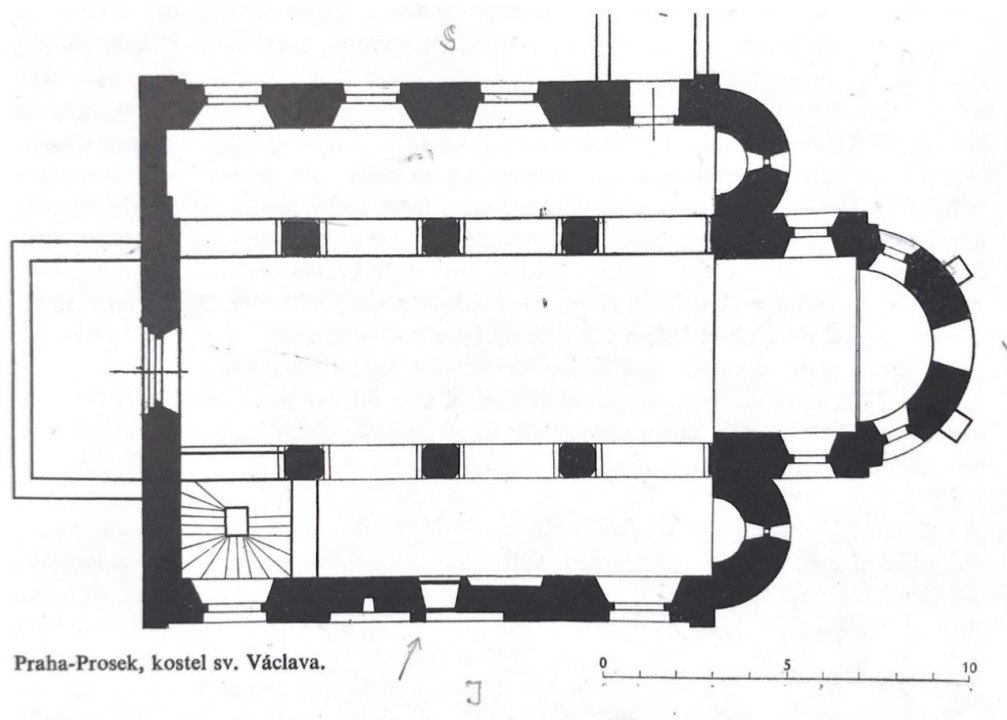
30. **Ostrov u Davle, klášterní bazilika, hmotová rekonstrukce kláštera v románském období a gotickém období, po roce 1137**

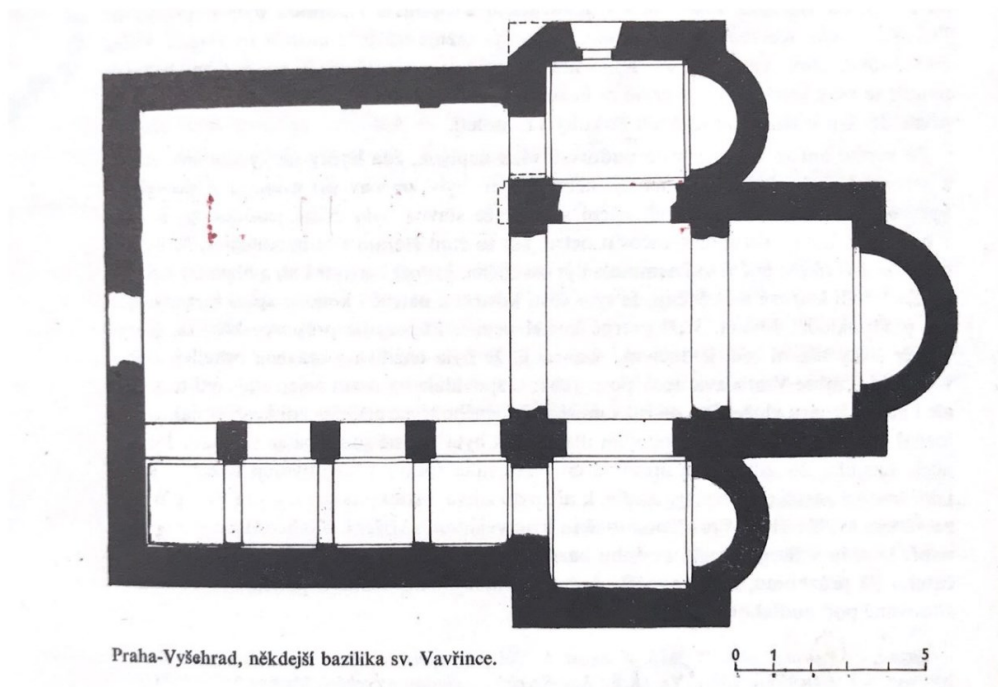
31. **Praha, Na Poříčí**, bazilika svatého Petra, půdorys se zvýrazněním dochovaných konstrukcí, kolem poloviny 12. století

32. **Praha, Prosek**, bazilika svatého Václava, půdorys, druhá polovina 12. století

33. **Praha, Vyšehrad**, bazilika svatého Vavřince, půdorys, asi po roce 1061

Seznam příloh

1. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z jihozápadu. Foto: archiv autora
2. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na západní průčelí. Foto: archiv autora
3. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na jižní fasádu Foto: Roman Šulc In. Cesty a památky. [cit. 2023-05-20]. Dostupné z: <https://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/tismice/kostel-nanebevzeti-panny-marie>
4. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na východní fasádu. Foto: archiv autora
5. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail obloučkového vlysu hlavní apsidy. Foto: archiv autora
6. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, jižní pozdně gotický portál. Foto: archiv autora
7. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, západní portál, asi polovina 18. století. Foto: archiv autora
8. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled do lodi od západního vstupu. Foto: Palickap. In. Wikipedia Commons. [cit. 2023-05-20]. Dostupné z: https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Tismice,_bazilika,_interi%C3%A9r.jpg
9. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na západní tribunu. Foto: archiv autora
10. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled z hlavní lodi do lodi vedlejší, polovina 18. století, asi Jan Svoboda. Foto: archiv autora
11. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, první sloup ze západu severní arkády. Foto: archiv autora
12. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail na římsu pilíře. Foto: archiv autora
13. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail kubické hlavice sloupu
14. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, detail patky sloupu s fragmenty nárožních drápků. Foto: archiv autora
15. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, kvádry s obloučkovým vlysem druhotně použity v druhém patře severní věže. Foto: Roman Šulc In. Cesty a památky. [cit.

2023-05-20]. Dostupné z: <https://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/tismice/kostel-nanebevzeti-panny-marie>

16. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, jižní pilíř nesoucí tribunu, detail na konsekrační kříž, asi konec 12. století. Foto: archiv autora
17. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Fragment románské malby na severním polopilíři. Foto: archiv autora
18. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Fragment románské malby na jižním polopilíři. Foto: archiv autora
19. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, Panna Marie Tismická, kolem roku 1410. Foto: archiv autora
20. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, pohled na hlavní oltář. Foto: archiv autora
21. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, dřevěná kazatelna, asi polovina 18. století. Foto: archiv autora
22. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnné malby klenby hlavní lodi, mariánský cyklus, polovina 18. století, asi Jan Svoboda. Foto: archiv autora
23. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba severní apsidy, svatý Jan Nepomucký, polovina 18. století, asi Jan Svoboda. Foto: archiv autora
24. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba jižní apsidy, svatá Anna s Pannou Marií a svatým Josefem, polovina 18. století, asi Jan Svoboda. Foto: archiv autora
25. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, nástěnná malba hlavní apsidy, Bůh otec na nebesích s anděli, polovina 18. století Josef Ignaz Mildorfer. Foto: archiv autora
26. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, půdorys a podélný řez kostelem. Reprodukce z: PODLAHA 1907, 187, obr. 290 a 291
27. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, plán na přestavbu kostela se hřbitovem, západní řezopohled, 1767-1768, J. V. Smutný Foto: Roman Šulc. In. Cesty a památky. [cit. 2023-05-20]. Dostupné z: <https://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/tismice/kostel-nanebevzeti-panny-marie>
28. **Tismice**, kostel Nanebevzetí Panny Marie, plán na přestavbu kostela se hřbitovem, severní řezopohled, 1767-1768, J. V. Smutný Foto: Roman Šulc. In. Cesty a památky. [cit. 2023-05-20]. Dostupné z: <https://www.cestyapamatky.cz/kolinsko/tismice/kostel-nanebevzeti-panny-marie>

29. **Ostrov u Davle**, klášterní bazilika, půdorys archeologického výzkumu, po roce 1137. Reprodukce z: SOMMER 2020, 724, obr. 10
30. **Ostrov u Davle**, klášterní bazilika, hmotová rekonstrukce kláštera v románském období a gotickém období, po roce 1137. Reprodukce z: SOMMER 2020, 723, obr. 8 a 9
31. **Praha, Na Poříčí**, bazilika svatého Petra, půdorys se zvýrazněním dochovaných konstrukcí, kolem poloviny 12. století. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 260
32. **Praha, Prosek**, Bazilika svatého Václava, půdorys, druhá polovina 12. století. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 263
33. **Praha, Vyšehrad**, bazilika svatého Vavřince, půdorys, asi po roce 1061. Reprodukce z: MERHAUTOVÁ 1971, 239